

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

Издаван два пут сваког месеца у свескама од 3 и више табака. Цена је: за СРЕДЊУ 12 дина, а за ЦРНУ Гору, Бугарску, Босну, Херцеговину, Аустро-Угарску, Румунију и Турску 15 динара на годину.

ПРЕТПЛАТА СЕ ПЛАЋЕ

Управи
Кр. Срп. државне штампарије.
А РУКОПИСИ УРЕДНИШТРУ.

XXI СВЕСКА

У Београду 15. Новембра 1886.

ГОДИНА VII

Постављења и разрешења од дужности наставника средњих школа

Актом министра просвете и црквених послова

I Постављени су:

у вишој женској школи:

гђца *Лепосава Толмачева*, помоћница,
за класну учитељицу, 1. Новембра о. год.

у БЕОГРАДСКОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. *Алекса Васић*, секретар апелацијоног суда, за хонорарног учитеља стенографије, 24. Октобра ове год.

у ВАЉЕВСКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. *Петар Глогић*, за хонорарног учитеља цртања и лепог писања, 1. Новембра ове године.

у ВЕЛИКОГРАДИШКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

гђа *Анка Карамарковићка*, учитељица II разреда мушке школе великоградшце,

за учитељицу женског рада, 18. Октобра ове године.

у ЈАГОДИНСКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. *Михаило Милићевић*, за вероучитеља, 6. Новембра ове год.

у ЛЕСКОВАЧКОЈ НИЖОЈ ГИМНАЗИЈИ:

г. *Димитрије Алексић*, намесник лесковачки, за вероучитеља, 20. Октобра ове године.

II Разрешена је:

у вишој женској школи:

гђца *Милица Ковановићева*, разредна учитељица, 18. Октобра ове год. по молби.

Постављења, премештаји и разрешења од дужности наставника основних школа

Актом министра просвете и црквених послова

I Постављени су:

у вароши БЕОГРАДУ:

гђа *Даница Флеријева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу II разр. мушке школе палилудске, 1. Новембра о. г.

гђца *Милица Првуловићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу II одељења III разр. мушке школе теразијске, 1. Новембра ове год.

гђца *Злата Барухова*, која је свршила V разр. Више женске школе, за заступницу учитељице I и II разр. женске школе на Јалији, 1. Новембра ове год.

у АЛЕКСИНАЧКОМ ОКРУГУ:

гђа *Паулгерија Вукадиновићка*, бивша учитељица, за учитељицу школе сталаћке, 1. Новембра ове год.

У ЈАГОДИНСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Даница Борђевићева*, ученица V разр. Више женске школе, за заступницу учитеља I разр. школе варваринске, 1. Новембра ове год.

г. *Љубомир Анђелковић*, који је у Нишу свршио Учитељску школу, за учитеља II, III и IV разреда школе багрданске, 1. Новембра ове год.

У КРАЈИНСКОМ ОКРУГУ :

г. *Милорад Стојнић*, ђак Учитељске школе, за заступника учитеља школе у Црнајци, 1. Новембра ове год.

г. *Љубомир С. Убавкић*, ђак III разр. Учит. школе, за заступника учитеља школе у Сипу, 11. Новембра ове год.

У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Грујица Аџемовић*, који је свршио Учитељску школу, за учитеља V разр. школе трстеничке, 1. Новембра ове год.

У НИШКОМ ОКРУГУ :

гђца *Пандора Џибаревићева*, свршена ученица Више женске школе, за учитељицу IV одељења I разр. мушке школе у Лесковцу, 16. Октобра ове год.

У ПИРОТСКОМ ОКРУГУ :

г. *Бождар Поповић*, који је свршио Учитељску школу, за учитеља школе у Шпају, 1. Новембра ове год.

г. *Петар Михаиловић*, ђак нишке Учитељске школе, за привременог учитеља у Студену, 1. Новембра ове год.

У ПОДРИНСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Анка Узелчева*, учитељска приправница, за привремену учитељицу II, III и IV разр. школе ковиљачке, 1. Новембра о. год.

г. *Павле Ђ. Поповић*, који је свршио IV разр. гимназије, за заступника учитеља школе у Горњој Трешњици, 11. Новембра ове године.

У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

гђца *Љубица Каравезићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу I и II разр. школе средњевеке, 1. Новембра ове године.

гђца *Зорка Ристићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу школе шетоњске, 1. Новембра ове год.

гђа *Етелжа Арсићка*, бивша учитељица, за привремену учитељицу I и II разр. школе у Кучеву, 1. Новембра ове год.

г. *Недељко Милићевић*, који је свршио IV разред гимназије, за заступника учитеља школе у Забрју, 11. Новембра ове год.

У СМЕДЕРЕВСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Живана Милићевићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу I разр. школе рабровачке, 1. Новембра о. г.

гђца *Настасија Видојковићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу III и IV разр. школе у Баничани, 1. Новембра ове год.

У КУПРИЈСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Тодора Николићева*, ученица V разр. Више женске школе, за заступницу учитеља I разр. мушке школе медвеђске, 1. Новембра ове год.

У УЖИЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Тодор Костић*, који је свршио у Нишу Учитељску школу, за учитеља мушке школе у Ивањици, 1. Новембра ове год.

г. *Коста Тимотијевић*, ђак V разр. гимназије, за заступника учитеља школе у Чатини, 1. Новембра ове год.

У ЦРНОРЕЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Стеван Николић*, бивши учитељ, за учитеља школе у Доњој Белој Реци, 1. Новембра ове год.

У ЧАЧАНСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Јелисавета Исаковићева*, која је свршила Вишу женску школу, за учитељицу I разр. школе у Гучи, 1. Новембра о. год.

II Премештени су :

У ВАРОШИ БЕОГРАДУ :

гђца *Лепосава Анастасијевићка*, учитељица IV разр. женске школе код Саборне цркве, у III разр. исте школе, 22. Октобра ове год. по молби.

гђца *Милева Михаиловићева*, учитељица III разр. женске школе код Саборне цркве, у IV разр. исте школе, 22. Октобра ове год. по потреби.

г. *Никола Мусулин*, учитељ IV разр. мушке школе палилудске, у II одељење II разр. мушке школе на Западном Врачару, 1. Новембра ове год. по потреби.

гђца *Драга Николићева*, учитељица I и II разр. женске школе јалијске, у I разр. женске школе на Дорћолу, 1. Новембра ове год. по потреби.

гђца *Полексија Илићева*, учитељица II одељења IV разр. женске школе шабачке, у III и IV разр. женске школе палилудске, 1. Новембра ове год. по молби.

г. *Благоје Недић*, учитељ II разр. мушке школе палилудске, у III разр. исте школе, 1. Новембра ове год. по потреби.

У БЕОГРАДСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Марија Иванчићка*, привремена учитељица II разр. школе шонићске, у I разр. исте школе, 15. Октобра ове год. по потреби.

г. *Тоша Петровић*, учитељ VII класе I разр. школе шонићске, у II разр. исте школе, 15. Октобра ове год. по потреби.

гђца *Славка Васиљевићева*, учитељица школе поповићске, овог округа, у Бегаљцу, 23. Октобра ове год. по потреби.

У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ :

гђца *Даница Маринковићева*, заступница учитеља I разр. школе царинске, окр.

подринског, у Новаке, 1. Новембра ове год. по молби.

г. *Јован Радаковић*, учитељ III и IV разр. школе баничинске, окр. смедеревског, у Петницу, 1. Новембра ове год. по молби.

г. *Светозар Стојковић*, заступник учитеља школе петничке, овог окр. у Крчмар, 1. Новембра ове год. по потреби.

гђца *Лепосава Влашковићева*, учитељица женске школе петровачке, окр. пожаревачког, у I и II разр. мушке школе на Убу, 1. Новембра ове год. по потреби.

У ЈАГОДИНСКОМ ОКРУГУ :

г. *Стеван Димитријевић*, учитељ I разр. школе варваринске, у III и IV разр. исте школе, 1. Новембра ове год. по потреби.

У КЊАЖЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Велимир Антонијевић*, учитељ школе јаловицизворске, окр. пиротског, у Манојлићу, 1. Новембра ове год. по молби.

У КРАЈИНСКОМ ОКРУГУ :

г. *Василије Михаиловић*, учитељ сва четири разр. школе цањевске, у II, III и IV разр. исте школе, 16. Октобра ове год. по потреби.

гђца *Савина Живановићева*, учитељица школе сипске, овога окр. у I разр. школе цањевске, 16. Октобра ове год. по молби.

У КРУШЕВАЧКОМ ОКРУГУ :

г. *Вељко Мугавцић*, учитељ II, III и IV разр. школе ђуниске, у III и IV разр. исте школе, 1. Новембра о. год. по потреби.

г. *Спасоје Спасојевић*, учитељ I разр. школе ђуниске, у I и II разр. исте школе, 1. Новембра ове год. по потреби.

У НИШКОМ ОКРУГУ :

гђца *Милица Цонићева*, учитељица I и II разр. женске школе прокупачке, округа топличког, у V одељење I разр. мушке школе у Лесковцу, 1. Новембра о. год. по молби.

г. *Риста Протић*, учитељ школе дојки-
начке округа пиротског у Црну Траву, 7.
Новембра ове год. по потреби.

у пиротском округу :

г. *Димитрије Соколовић*, учитељ школе
реавске, овог округа, у Смрдан, 22. Октобра
ове год. по молби.

г. *Димитрије Протић*, учитељ школе
манојличке, округа књажевачког, у Јаловик
Извор, 1. Новембра ове год. по потреби.

г. *Никола Велић*, учитељ IV разреда
школе параћинске, у II одељење II разреда
школе пиротске, 1. Новембра ове године по
потреби.

у подринском округу :

г. *Милан Милић*, учитељ школе чаје-
тинске, окр. ужичког, у Текериш, 1. Новем-
бра ове год. по молби.

г. *Јован Шикошарија*, привремени учи-
тељ школе новачке, окр. ваљевског, у I разр.
школе царинске, 1. Новембра ове године по
потреби.

у пожаревачком округу :

гђца *Анђелија Сиајићева*, заступница
учитеља II разр. мушке школе третеничке
окр. крушевачког, у Ракову Бару, 18. Ок-
тобра ове год. по молби.

гђца *Станка Љубишићка*, учитељица I и
II разр. школе средњевеке, овог округа, у
I разр. женске школе великоградшке, 18.
Октобра ове год. по молби.

гђца *Јелена Тодоровићева*, учитељица I
разр. женске школе великоградшке, у II
разр. мушке школе у Великом Градишту, 18.
Октобра ове год. по потреби.

гђца *Босилка Срдановићева*, учитељица
школе војловске, у Клане, 22. Октобра ове
год. по молби.

гђца *Марија Богојевићка*, учитељица I
разр. женске школе дорћолске у Београду,
у сва четири разр. женске школе петровачке,
1. Новембра ове год. по потреби.

у рудничком округу :

г. *Јован Симић*, учитељ III и IV разр.
школе варваринске, окр. јагодинског, у III
разр. школе мрчајевачке, 1. Новембра ове
год. по потреби.

у смедеревском округу :

гђца *Јулка Веригићева*, учитељица II
одељења II разр. мушке школе пиротске, у
II разр. школе кусадачке, 1. Новембра ове
год. по потреби.

г. *Гавра Пешић*, учитељ школе трбуш-
ничке, окр. београдског, у III и IV разр.
школе марковачке, 1. Новембра ове године
по молби.

у топличком округу :

г. *Витомир Николић*, учитељ школе ко-
чанске, овог округа, у Ђакус, 18. Октобра
ове год. по потреби.

г. *Петар Лукић*, учитељ IV разр. школе
петровачке, окр. позаревачког, у II одељење
I разр. школе прокупачке, 1. Новембра ове
год. по потреби.

гђца *Љубица Лазаревићева*, привремена
учитељица II одељ. I разр. мушке школе
прокупачке, у I и II разр. женске школе
у Прокупљу, 1. Новембра о. г. по потреби.

у купријском округу :

гђца *Анка Карајовановићева*, учитељица
II разр. школе кусадачке, окр. смедеревског,
у I одељење III разр. мушке школе пара-
ћинске, 1. Новембра ове год. по молби.

г. *Светислав Пошовић*, учитељ I одељења
III разр. школе параћинске, у IV разр. исте
школе, 1. Новембра ове год. по потреби.

у ужичком округу :

г. *Милан Стојковић*, учитељ I одељења
III разреда школе ужичке, у II одељење II
разр. исте школе, 1. Новембра ове године
по молби.

гђца *Драга Пантелићева*, учитељица II
одељења II разр. мушке школе ужичке, у I

разр. женске школе у Ужицу, 1. Новембра ове год. по молби.

г. *Андрија Јевтовић*, привремени учитељ школе ковиљске, у Косјерић, 1. Новембра ове год. по молби.

г. *Сретен Лазаревић*, учитељ школе косјерићске, у I. одељење II разреда школе пожешке, 1. Новембра ове год. по молби.

У ЦРНОРЕЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Богосав Вукићевић*, заступник учитеља школе доњобелоречке, у Горњу Беду Реку, 1. Новембра ове год. по потреби.

У ЧАЧАНСКОМ ОКРУГУ:

г. *Срећко Ђурић*, учитељ III и IV разр. школе мрчајевачке, окр. рудничког, у II, III и IV разр. школе гучке, 1. Новембра ове год. по потреби.

III Разрешени су:

У КРАЈИНСКОМ ОКРУГУ:

г. *Неша Магдић*, учитељ школе у Петровом Селу, 16. Октобра ове год. по молби.
 гђа *Милева Стојиљковићка*, заступница учитеља I разр. мушке школе кладовске, 1. Новембра ове год. јер се није примила постављења.

У ПОЖАРЕВАЧКОМ ОКРУГУ:

г. *Ђорђе Богојевић*, заступник учитеља школе забршке, 22. Октобра ове год.
 г. *Сава Димитријевић*, заступник учитеља III и IV разр. школе каменичке, 1. Новембра ове год. по молби.

У ЂУПРИЈСКОМ ОКРУГУ:

гђа *Богдана Ђорђевићка*, заступница учитеља I разр. школе медвеђске, 21. Октобра ове год. по молби.

КАРАКТЕРНЕ СЛИКЕ ИЗ ОПШТЕ ИСТОРИЈЕ

(по А. В. Грубе-у)

(Наставак)

Карло XII. краљ Шведски

1.

Карло XII био је праунук сестри Густава Адолфа. Кад му је умр'о отац било му је тек 15 година. С тога у почетку прихвати владу његова баба, која је била врло оштроумна жена. Али Швеци не хтеше остати под влашћу једне жене, већ предадоше владу младоме Карлу. Он се као дечак није ничим одликовао и сви су га држали за обичног младића, без икаква особитог дара.

У то време Шведска је по простору била много већа него данас. И сам Ингерманланд (где је сада Петроград), Естланд и Лифланд принадали су Шведима. Грабљиви суседи одавно су завидљиво гледали на Шведску и чекали су само угодну прилику, па да је нападну. Сад су мислили да је згодна при-

лика. Петар Велики, пољски краљ Август II и дански краљ Фридрих IV закључише потајно савез о коме Карло није ништа знао. Са свим изненада Данци упадоше у Холштаин, којим је управљао један краљев рођак, а Пољаци нападоше на Лифланд. Кад је Карло ово сазнао, рече он: „То је чудновато, да моја оба стрица хоће да ратују. Правда је на нашој страни; Бог ће нам помагати. Ја ћу ствар најпре с једним исправити, а после тога могу се ја једнако с оним другим разговарати“. Од тога времена он није марио за дворске свечаности. Могао си га свакад видети како се живо договара са старим ђенералима свога оца и деде. У њему се беше појавио са свим нов дух.

Све је живо с нестрпљењем очекивало, шта ће Карло сада чинити. Његов ватрени

дух хтео је брзо да реши ствар и зато одлучи да се искрца на Селанд и да краљу данском зада такав страх да он мора с њиме мир закључити. Што науми то и учини. Карло се са извежбаном војском превезе на Сунд. Већ су Данци стајали на обали да га отерају натраг. Али без обзира на кишу танади, скочи он из лађе у воду, која му је до рамена досезала, и с мачем у руци поведе своје војнике противу Данаца. Кад су танад око њега звиждала запита он своје пратиоце: „Шта је то што звижди?“ „Господару, то су пушчана зрна!“ — „Тако“, рече Карло, „то ће унапредак бити моја најмилија музика!“ — Непријатељи изгубише кураж и не смедоше се таким људима одупрети, већ окретоше у бегство. Сад одмах нападе на Копенхаген. Карло је држао најлепши зашт у војсци. За пљачкање била је одређена смртна казна. И с тога примише га добри селандски становници веома пријатељски. „Бог нека благослови ваше Величанство“, рекоше они. Ми знамо добро, да ви нама нећете никако зло учинити. Јест ви сте смирени син Удрикков“. — И кад се Карло опет натраг вратио, ови честити људи благосиљали су га. Краљ Фридрих био је поражен кад се Швеци изненада појавише и одмах је молио за мир. Карло радо направи мир, јер је имао даље на другој страни посла. То беше 1700 год.

Сад похита опет брзо на лађе. Преко Источног мора превезе се у Лифланд, и похита вароши Нарви у помоћ. Овде дође до страшне битке у којој се 8000 Шведа борило противу 80.000 Руса, који су се још раније ту ушанчили били. Ишао је јак снег који је Русима право у очи падао, а ово је помогло Шведима да се близу примагну. За четврт часа беше битка решена и Руси побеглоше на један мост, који се проломи и сви који на њему беху изгибоше. Оно војске што остаде беше опкољено. Они су се бранили помоћу редова од кола. Ово пуцање

чуо је Карло на другом крају бојног поља-Појури и он тамо. У путу га задржи неко блато. Он га хтеде прегазити, али његов коњ упаде тако дубоко, да га је један његов пратилац једва извадио. Једна ципела и мач осташе у блату. Он појаха на другога коња и одјури даље, али Руси беху већ готово побеђени. Сам петар није био ту, јер он и не беше никакав знатан војсковођа. Кад су му јавили о поразу његове војске рече он мирно: „Ја знам добро да ће нас Швеци још који пут тући, али ће нас научити да њих тучемо. Доћи ће време да и ми њих победимо.“ И у својој књижици забележио је: „По што смо ову несрећу или боље срећу преживели, потребно је да смо вредни, радљиви и искусни“. Ово је лена, једног великог владара достојна мисао, да се несрећом користи!

Сад пође противу трећег непријатеља, противу Августа II. и Карло јавно објави да неће мировати докле га не збаци и докле у Пољској другога краља не види. Август није очекивао да му се Карло тако брзо може на врат попети. Он је намеравао да води рат само у лето а у зиму да мирује. Али Карло беше очвршћао према свакој непогоди. У овој невољи посла он једну графицу Карлу која је била изванредно лена и која је код Августа много важила. Она је хтела да тражи приступ Карлу под изговором да га нешто моли за једнога сродника, а после да га наговори да се помири с Августом. Али у томе се преварила. Карло је није хтео ни саслушати као што треба. Исто тако и друга посланства, која је Август слао Карлу нису ништа могла учинити. Карло не хте овога свога непријатеља, кога је више мрзио него друге, никакко оставити. Он га нападе, одузе му скоро целу Пољску и намора становнике да себи изберу другога краља. Новоизабрани пољски краљ звао се Станислав Лешчински. Он је био висок, леп и поштен човек, а имао је тек 27 година. Август беше побегао у Сак-

сонску, јер и ово беше његова земља. Али **У** Карло га потражи. Он удари кроз Шлезвију. Код Штајнау-а јахаше он и пређе преко Одре. На другој страни опколи га гомила обичних људи, која га покорно мољаше, да се узму у заштиту од њихових католичких суграђана. Тада су католици, у пркос вестфалском миру на све могуће начине кивили протестанте. Један стари обућар истрча пред њега, ухвати коња за узду и рече: „Нај-милостивији господару! Бог је с вама и он нека вам буде на помоћи. Али нека вас наше сузе умилостиве да не мислите само на себе него да мислите и на нас јадне људе и на нашу притешњену веру у земљи“. Краљ рече више пута: „Јест, јест“. Али обућар га не остави пре док он не пружи руку. Карло одржа реч. Он изради код цара да се протестанти у Шлезвији не узнемирују у слободи њихове вере.

2.

Године 1706. Карло уђе у Саксонску и објави да је сваком сигуран живот и имање. Цела земља покори се. Он оде одмах пред Лицен и разгледа бојно поље где је његов прадед пре 74 године онако славно погинуо. С великим осећањем разгледа место где је он пао и рече: „Свакад смо тражили да живимо тако краљ Густав Адолф. Може бити да нам Бог чини на вољу и оставља нам да тако и умремо“. По том је наредио шведским војницима како ће се понашати према становницима. Што су год хтели морали су за готов новац купити, а смрћу је кажњен сваки, ко би пљачкао. Ова заповест строго је извршивана. Једнога војника стрељао је што је насилно узео шољу млека и тукао сељака, а другега је обесио што је убио кокош. Таква строгост држала је војнике у највећој покорности, а Саксонци којима су старци још приповедали о ужасним свирепствима Валентинаоваца и који

су се и сада тога бојали, живели су мирније него кад непријатељ није у земљи. — У осталом Август изгуби са свим кураж и похита да с Карлом закључи мир. Овај захтеваше да се Август одрече пољског престола и он мораде то с болом у срцу учинити. По том Август посети шведског краља и оба су се разговарали као најбољи пријатељи. Карла је овде походио и херцег Малборо. Како су се обојица радовали што су се упознали! Слава њих обојице знала је се у целој Европи. Овде су се видели први и последњи пут.

Тек после годину дана врати се Карло из Саксонске. Кад је опет кроз Шлезвију прошао нагрнуше протестанти са свих страна да га виде. Народ је падао на колена и са сузама у очима благодарио му на религиозној слободи, коју му је он створио.

3.

Сад Карло имађаше још једнога непријатеља, цара Петра. Он се спреми против њега и реши се да га у Москви походи. Међу тим док је Карло шетао по пољској и Саксонској Петар је изабрао себи престоницу на Финском заливу. Његова је давнашња жеља била, да на овом мору има једну тачку одакле би му флота по Источном мору пловити могла. Тек што је шведска војска одатле отишла, дође он тамо да у Ингерманландији подигне нову варош. Вароши даде име Петроград и беше наименована за престоницу његовог царства. Кад Петар нешто предузме он је то вршио с највећом ревношћу. Многе хиљаде сељака, који су били одатле по 2—3000 миља далеко, морале су сада ту радити. Али на несрећу не беше довољно спремно ни хране нити справа за рад. Двадесет хиљада морало је дневно радити и земљу носити у крилима. Какав рад! Много хиљада људи пропало је на томе послу. Па ипак рад је

напредовао После четири месеца рада у-
равнате су све руне и све пукотине, а по
том је отпочето грађење кућа. Наравно то
су биле само дрвене колебе; али ко ће у
њима обитавати? — Кнез Менчиков настани
се овде и многи његови служитељи узеше
овде себи куће. Многи опет радници, којима
су куће биле далеко, направеше куће овде.
Случајно дође овде једна холандска лађа с
богатим екипажем. Петар се тако томе обра-
довао да је сам сусрео лађу и довео у при-
станиште. По том даде лађару ручак. Како
је се човек зачудио кад је чуо да је човек
који за столом сеђаше, и кога је он дотле
за простог лађара држао, цар руски! За
тренутак смакну он капу с главе. Петар му
откупи велики део његовог екипажа. На скоро
лађа беше празна и лађар је отпуштен, по
што је богато обдарен. Задовољан врати се
он у Холандију, а на скоро затим умножи
се број лађа у петроградском пристаништу
и све су веома пријатељски дочекане. То је
све више примамљивало трговце и варош се
јако увећавала. Наравно и многи руски вели-
каши морали су се ту настанити, јер је цар
хтео. То је било 1803 год.

Још нешто лепо да кажемо овде о Петру,
управо нешто противно ономе што је Тили
радио у Магдебургу. Цар беше околно ва-
рош Нарву, ону ису где је Карло онако лепо
битку задобио. Она беше слаба, али шведски
командант не хте се никако предати. Баш
око подне кад су Швеци ручали заповеди
Петар да се јуриша на тврђаву. Али пре
тога издао је најстрожију заповест, да оби-
таоце нико не сме пљачкати и злостављати.
Он је сам јахао по улицама и пазио на по-
редак. Али Руси су били сурови људи и с
тога се опет догађало много неуредности. Он
је строго кажњавао злочинце и многе пре-
ступнике убио је својом руком, кад их је
у пљачкању затекао. Тада заповеди да се
предњег доведе шведски командант. „Ти си“,
рече он љутито и онали му шамар, „ти си

сам крив за проливену крв. Био си немоћан
а опет се ниси ктео тако дуго предати. По-
гледај овај мач! Он је црвен, али не од
крви Шведа — већ од крви Руса црвен је.
Твоја претерана тврдоглавост учинила је то-
лику штету становницима. Ја сам неуспутности
мојих војника спречавао и становнике сна-
савао, докле сам могао“. И Петар овде беше
суров Рус; али он је био и побожан.

Да видимо шта је радио Карло. У сред
зиме прејури он преко Пољске и Литве,
кроз земље, кроз које се и лети нерадо путо-
вало. Он није Русе само у покорности држао
него је при повратку њихова сопствена села
палио и свуда остављао пустош. Карло је
тако напредовао да је сваки веровао, да ће
у Москву продрети. Али он од један пут
окрете јужно и спусти се у широке степе
Украјине. Но Карла изневери зезда његове
среће. Он је хтео да задобије за себе седам-
десетогодишњег козачког хетмана (старешину)
Мазепу. Али се он у томе преварио, а у
Украјини наиђе на оскудицу у храни и по-
требама за војску.

У Украјини беше све друкчије него што
је Карло мислио. Козаци одрекоше да се
удруже са Шведима и осташе верни Русима.
Само њих мало пристајало је уз неверног
Мазепу, који је желео да помоћу Шведа
постане независан господар. Карло је предао
врховну команду једном своме најбољем ђене-
ралу, Левенхаунту, и наредио му да му из
Бурланда донесе хране и других потреба.
На послетку вратио се он, — али све што
је био понео одузеше му уз пут цар и Мен-
чиков и у једној крвавој битци ранише му
и побише хиљаде људи. Сад још настаде зима
каква се дотле никад није запамтила. Хиља-
дама војника разболевало се и умирало. Шта
су могли сироти Швеци у овој големој невољи
чинити? Ђенерали су саветовали да се врате
натраг и да се силом пробију кроз непри-
јатељску војску. Али самовољнога Карла не
могоше усаветовати. Он је сматрао да је то

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

бегаше, и мислио је само да иде напред. Тако дође он до вароши Палтаве и околи је. Већ беше руска посада малаксала, кад јој Петар похита у помоћ. Руси су имали 120.000 а Швеци само 20.000 војника. Уз то још Карла је на дан пре главне битке погодио куршум у ногу и размрсао му палац, тако да није могао јахати и командовати.

Осмог Јула 1709 године отпоче страховита битка. Карло је сам присуствовао. Он је седео на носиљци, коју су звукла два коња, и бацао је свој орловски поглед по целој бојној пољу. Тако дође он у кишу пушчаних зрна! На један пут једног коња погоди зрно и он паде. Његови пратиоци морали су га сами одатле носити. Али и ово није дуго трајало. Један куршум ризмрска мотку на носиљци и сад је морао ићи пешке. И цар Петар се није чувао. Једно зрно беше му пробило капу, а друго седло. Али он је штету накнадио славном победом, коју је задобио. Шведске регименте морале су се једна за другом предавати и на послетку наста опште бегство. Карло седе са Мазепом у једна кола и побеже. Петар је веома лепо поступио са похватаним ђенералима. Они су с њим јели за једним столом и кад је један руски официр говорио подругљиво о Карлу баца он на њега један озбиљан поглед и рече: „Зар ја нисам краљ, и ко ми јамчи за то, да Карлова судба неће и мене постићи?“

Са остатком своје војске дође Карло сутра дан на једну реку. С великом муком наговори га Левенхаупт да се лукавством избави. Тек што је он са 169 људи, већином официра, прешао с оне стране реке, а појавише се Руси и на његове очи заробише Левенхаупта са целом шведском војском. Шта сад да се ради? — натраг се не могаше нити Карло хтеде. Он се реши да иде у Турску. Једна чудновата одлука, али је чудњак и донео ту одлуку. Он пређе Дњепар и уђе у једну страшну пустињу, травом и

жбуњем обраслу, нигде ни помена од човечијег трага или какве стазе. По овој тишини Швеци продужише свој пут. Сваки је мислио о прошлости и будућности. За јело не беше нигде ништа. Козаци су ловили јаребице и дивље овце. Швеци су јели горке бадеме и дивље трешње, а воду су пили из устајалих баруштина. После два дана дођоше на Буг (реку). С оне стране реке била је турска царевина. Карло посла једнога ђенерала оближњем паши, да му јави о његовом доласку. Али паша је хтео најпре у Цариграду да пита сме ли их примити. Док би то било сви би Швеци помрли од глади или би их Руси похватили. На срећу многи трговци донеше хране у логор а многи Швеци пређоше силом преко реке. Међу тим паша у Бендеру, Јусуф, који је био очаран делима Карловим, послао му је на сусрет посланике и спремио му сјајан дочек у Бендеру. На срећу Карлову тадашњи султан Ахмед III беше великодушан човек. Он одмах издаде наредбу да се Шведима спреми удобан стан код Бендера и да се они узму под његову заштиту.

Овде у логору Карло доби вест да му је умрла старија сестра, коју је јако волео. Изнајпре су крили ту вест од њега, докле је он није случајно дознао. „Ах, сестро моја!“ узвикну он, „ах сестро моја!“ Један очевидац каже: „како му је ова вест на срце пала једва се може описати. Сваки је веровао, да је његов јуначки живот затунио сва његова осећања, јер се на њему није могла приметити ни срдња, ни жеља, ни радост, ни брига, па ни за саму своју рану, ни за несрећу код Палтаве не показиваше никаквог душевног нерасположења. Међу тим он је био јако потресен смрћу своје старије сестре. Својој млађој сестри писао је једно писмо и тешио је.

4.

Докле је Карло сад дошао? — Да се кроз Пољску и Немачку прокраде без војске

и да се врати у Шведску, беше за гордога човека ужасна помисао. „Како би било“, мишљаше он, „кад би султан хтео да ратује противу Русије?“ Он употреби сву своју снагу на то. У почетку Ахмед није хтео ни да да чује за то. Али Карло изради те цар збаци два везира, који су га од рата одвраћали. За великог везира наименова Валкадци Мехмеда и заповеди му: „Води војску противу Руса!“ „Добро“, рече Мехмед, „мој мач у једној и краља у другој руци водићу на челу 200.000 људи у Москву!“ Карло је већ замишљао како ће ући у Москву, али је то све друкчије било.

Међу тим цара Петра дочекали су у триумфу у Москви. У Москву је ушао кроз седам триумфалних капија. За њим су доведени не само шведски заробљеници него и сами славни Карлови ђенерали. Са осталом пљачком била је и размрскана носиљка Карлова, најречитија слика јуначке величине и раздробљене шведске моћи. Петар је са собом довео и своју жену Катарину I или Катинку. О овој славној жени рећи ћемо овде само нешто. За њу се прича да је кћи једног литавског сељака, али то није историјски доказано. Други опет кажу, да је кћи једног грађанина (Петра Вадендика) из Риге, и ово је много вероватније, јер је она 3. Фебруара 1679 крштена у цркви у Риги. Као остављено сироче узе је прота из Маријенбурга у своју кућу, ма да је и сам имао доста деце. Својим радом и прилежањем у домаћим пословима, она брзо задоби наклоност свога поочима. Један шведски драгонерски официр заљуби се у њу и узе је за жену. Али одмах после свадбе оде он у војну противу Руса. Кад Руси освојише Маријенбург, онда су Катарину одвели као робинју с многим другим становницима. Она је дата једном ђенералу, који је опет предаде кнезу Менчикову. Кад је цар Петар једном ручао код кнеза и видео Катинку тако му се допаде, да је одмах узе за себе.

Он јој направи пристојно одело, даде јој служавку и постара се за њено образовање. Она је тако умела задобити царско поверење да је најпосле узе себи за жену. У овоме рату, с Турцима она га је пратила. Руси уђоше у Молдавију и сиђоше поред реке Прута. На један пут видеше они, да су их опколиле преградне гомиле Турака и Татара. Нити су Руси могли напред ни на траг, нити су опет имали хране. У једној тродневној битци велики везир потуче до 40.000 Руса. Петар је видео да се приближио час, кад мора с остатком војске умрети од глади или се предати Турцима. Он написа руском сенату писмо у коме је описао свој положај и јавно му, да без нарочите божје помоћи не може ништа очекивати већ смрт или роштво. Цар беше изгубио сваку кураж. Али овде му поможе његова Катинка. Она је знала како се турски великаши могу лако потплатити, па с тога посла једног посланика великом везиру а на дар му посла добру суму новаца и све своје адићаре. То је помотло. Очи Мехмедове тако су се засениле од драгог камења, да није више ни видео несрећан положај Руса. Он с њима закључи тако брзо мир да Карло није био у стању да то спречи. На вест о томе Карло уседе свога коња, дојури у турски логор и преклињаше великог везира да поквари углављени мир. „Повери ми“, рече он „20.000 твојих војника и ја ти предајем цара у руке“. Али Мехмед му одговори: „Мир је закључен и он се мора одржати“. Беснећи од љутине остави Карло везиров логор без опроштаја и оптужи га код султана. Султан га збаци и протера. После годину дана он умре, али мир са Русијом не беше нарушен.

Нико се није обрадовао пропасти Карловој код Полтаве као Август II. На прву вест о томе објави да не вреди мир, који је направио с Карлом, врати се у Пољску, протера свога противника Лешчинског

царем направи савез. Дански краљ Фридрих такође објави Шведима рат. Сва три противника нападоше на Карлове земље и четири Шведа сад већ не беху тако храбри, те је Карло изгубио целу своју државу. Међу тим Карло је мирно седео у логору код Бендера и правио планове, од којих ни један није извршио. Његов је положај бивао из дана у дан све тежи. Његовим непријатељима придружише се још: Пруси, Енглези и Холанђани. Сви његови трудови, да покрене султана ни нову војну противу Русије, беху узалудни. Цар Петар опет захтевао је непрестано, да му султан изда Карла. На послетку давао је пет милијуна рубаља за њега. Али Ахмет одговори да га ништа није у стању покренути да учини такав преступ противу гостопримства. Тако благородну душу имађаше турски цар. Али на послетку Ахмет заповеди да се Карлу примети, да му је досадан његов дужи останак и да би већ требало једанпут да отпутује. Али Карло беше на њега тако огорчен да је заборавио на његово гостопримство, и баш у пркос њему хтео је дуже да остане. На послетку султан му припрети силом, али он беше тако тврдоглав и реши се да се са шаком Шведа (196) брани. Султан заповеди честитом Јусуф паши да Карла жива или мртва ухвати. Са сузама у очима нападе га паша с Јаничарима. Топови загрмеше и његова се утврђења распиршташе. Карло намисли да се у својој дрвеној колеби брани до последње капи крви. Кроз 40 Јаничара, који га беху опколили, проби се он до кућних врата. Ту нађе неколико војника, официра и слугу, (њих 50), и затвори се с њима. Седам сахата бранио је се од Турака. Већ је више мртвих и рањених Турака лежало око куће. На послетку испале им за руком да запале кров од куће. Кад је већ упаљено комађе дрвета почело надати на краља реши се он да изађе на поље. Држећи у једној руци пиштољ а у другој мач, јурну у једну оближњу кућу,

спотаче се на мамузе и паде на земљу. Турци брзо притрчаше и ухватише га. По том одведоше га у једну турску варош, где је држат неко време. По што је већ пет година био у Турској, изјави да жели ићи натраг. Султан га прими веома милостиво. Он га богато обдари и заповеди да га са свима његовим људима отирате до границе о трошку царевом. Карлу се чињаше као да је то све тако морало бити. Тако лагано путујући стиже он у Угарску. Одатле се спремаше да путује брже. Он узе само два ађутанта, узе пасош, на име шведског капетана Карла Фриша, уседи на коња, и с необичном дурашношћу и издржљивошћу појурн напред. Он удари преко Беча и преко Немачке дојурн у Штралсунд. За 14 дана прејурн је преко 2800 километара и ноћу у један сахат беше пред Штралсундом. Стража га не хте пустити унутра јер беше ноћ. Али он увераваше да су они посланици, који носе хитна писма и команданат вароши заповеди да га пусте. Ноге су му од дугог јахања биле тако отеке, да је морао обућу скинути. Сутра дан овлада радост међу становницима кад видеше опет свога краља и поздрављаху га кад је по вароши јахао.

После овога Карло је живео још четири године и тукао се са својим непријатељима. Од своје петнаесте године никад није био на миру. Године 1718 опседе он малу тврђаву *Фридрихскал*, на граници између Шведске и Норвешке. Већ беше крај Новембра. Војници су трпели велику зиму. Но он је се све више утврђивао. Око 11 Децембра био је на служби божјој. Увече оде он у пратњи једнога инжењера и једног официра на шапчеве, наслони се рукама на прсобран и мирно посматраше ватру која из тврђаве сипаше. Оба официра, који су недалеко стајали, зачудише се за што је краљ тако дуго остао, и помислише да је заспао. На послетку приђоше му и нађоше га — мртва. Тане му беше пројурило кроз главу

Тврдило је се, да су она два официра, који су били Французи, убили краља. И доиста после четири године један од њих у лудилу називао је себе убицом краљевим. Али исказу једнога лудака не може се веровати. Његови војници жалили су га преко мере и са сузама допратили га до гроба. На против по његове поданике било у томе и нешто добра, јер на скоро по том закључен је мир. Шведи су тада изгубили неколике лепе провинције.

Карло је био врло даровит човек. Куражан је био толико, да је та кураж прелазила у дрскост. Вољу је имао, тако рећи гвоздену, пред којом су ишчезавале све препреке. Главне његове добродетељи беху доброта и речитост. Али пошто је према самом себи био веома строг, то је такав морао бити и према другима. Кад наиђе на сметње и тешкоће, онда је удвајао своју снагу. У сваком случају он је се могао пре пребити него ли превити. Ова његова самовоља била је и за њега и за његову земљу велика несрећа. Иначе је био човек за поштовање, побожан, јуначан и неустрашив, врло правичан и у свему без мане пред Богом и пред људима. По спољашности био је човек пријатан. Био је висок, витак, правилног тела, смеђ у лицу, а његове плаве очи севале су од велике живости. Одело му се разликовало од других. Говорио је мало, али паметно и тачно. На његову реч свак се могао сигурно ослонити.

Последње године владе цара Петра

1.

Докле је год живео велики цар никако није престајао, да заводи нове уредбе, да искорењује свако зло и да се брине о образовању свога народа. Да би могао дознати све што је добро радо је путовао по другим државама. Године 1716 путовао је опет у Холандију, коју је највише од свих земаља волео. Овде су га свечано дочекали и гово-

рили му беседу: Говорник је беседио високоучено. „Ја вам благодарим“, рече Петар, „али ја вас нисам разумео. Ја сам учио код Холанђана у Сердаму градити лађе; али овакав говор нисам учио“.

По што је све разгледао и обишао у Холандији, отпутова у Париз. Тада беше краљ седмогодишњи Лудвик XV. Кад га је Петар посетио, узе га на руке, пољуби га и рече: „Желим вам, господару, да порастете и да срећно владати могнете. Може бити да ћемо временом један другом од користи бити“.

У Паризу је Петар обишао све заводе научнике, вештаке и фабрике. Кад је дошао у цркву, где је био законан мудри Ришељи, загледа његов споменик и викне: „Велики човече! дао бих ти половину моје државе, да бих од тебе научио другом половином владати“. Веома задовољан с оним, што је чуо, видео и научио у страним земљама, врати се преко Холандије и Немачке у Русију.

2.

Али овде га је очекивао жалостан посао, казна његовог јединог сина Алексија. Он је био син прве жене Петрове, коју је он отерао, и отац га је већ због тога мрзео. Томе је допринело још и то, што је Алексије био противан новинама, које је његов отац уводио. Свештеници, међу којима је он одрастао, дражили су га још из рана противу свих новина, и Петар је с тугом гледао како ће се после његове смрти Русија опет вратити у старо варварство. Узалуд га је оженио принцезом из Брауншвајга, узалуд га је читаву годину дана држао у двору његове тазбине. Кад га је његова мудра жена саветовала, Алексије и њу омрзе, и ако му је она родила двоје деце. Петар је љуто корео Алексија што рђаво поступа са женом. И ако су у једној кући живели виђали су се један пут у недељи дана.

Читаве сахате седела је плачући, и од силног књижења нападе је самртна болест. На њено захтевање посети је Петар. Она му заблагодари за сва добра која јој је он с царицом учинио, окупана у поток суза благослови своју малу децу и даде их своме неосетљивом мужу у руке, утеши своје ожалошћене служавке и — умре. Петар беше дубоко потресен. Њега обузе језа, кад помисли да има само једно, па и то несрећно дете. „Кад бацим мој поглед у будућност“, рече му он, тада ме спонадне жалост, која ми на срцу лежи а радујем се досадашњем успеху. И ову жалост ти производиш, сине мој! Ја сам човек смртан. — Ко ме ћу поверити да очува оно што сам задобио, коме ли ћу дати да даље тиме управља? Треба ли то да оставим човеку, који је свој дар закопао у земљу? Како сам ти често ово говорио, како сам те често кажњавао? Више година ћутао сам ја. Али говор је тако исто мало користио као и ћутање. Ја сам само губио време! Место да си вредан, ти се одајеш неваљалству и банчиш!“ По том му прећаше да ће га исклучити од наследства престола. „Радије ћу моје царство дати достојном туђину, него моме рођеном, недостојном сину“. Све је ово било пре Петровог путовања у Амстердам и Париз. Још при растанку Алексије, да би Петра одобровољно, објавио је да ће се одрећи престола и ићи у манастир. Петар беше тиме задовољан. Али још у путу доби он писмо да треба да се чува од Алексија, јер се он дружи са сумњивим људима. Петар је одмах писао Алексију: „Или за осам дана дођи к мени, или ми пиши у који ћеш манастир и кога дана ступити.“ Алексије отпутова из Русије и побеже у Беч. Цар Карло узе га у заштиту и сакри га најпре у Тирол, а по том у Неапољ. Но ипак руски посланик сазнаде где је он и цар Петар захтеваше да се он изда. Он је одмах писао сам своме сину: „Какву жалост чиниш твоме оцу! Чини што

ти мој посланик буде казао и не бој се ништа. Ја ти обећавам пред Богом и пред судом да те нећу казнити, ако испуниш моју вољу, и ако се покориш и натраг вратиш. Али ако то не учиниш ја те као отац вечито проклањем, а ја ћу већ знати како ћу те наћи.“ — Алексије пристане да се врати у Русију. Он се свечано одрече престола и доби опроштење под условом, да покаже све његове саучеснике. Он то учини и знатан број људи оде на губилиште. Његова рођена мати беше учесница, те и она паде у затвор. Но он многе није проказао, али мало по мало дознаде се да је имао намеру да се противу оца побуни и да га са престола збади. То учини те се огласи да он није достојан дате му милости и Петар састави суд од духовних и светских лица, који ће кривицу његову са свим непартијачно извидети. Пресуда духовних лица гласила је: „Ако ће наш господар оптуженога казнити по његовим делима, то има он примере из Старог Завета. Ако ће да се држи Новог Завета, то има пример Исуса Христа, који изгубљенога сина прима“. — Светске судије осудише га на смрт. Петар се сад борио као Брут са очинским осећањима и дужностима једног наследника престола. Брига, да ће после његове смрти настати немири, претеже. По што је неуљудном сину потписата смртна пресуда уплаши се он тако, да се одмах разболео и сваког часа све слабији бивао. Не престано је тражио да говори са својим оцем. Катарина говораше Петру да му молбу испуни. Он га нађе болесна. Са сузним очима и скрштеним рукама, говораше Алексије: „Ја сам много пред Богом и мојим оцем згрешио. Ја нисам вредан да живим и не надам се да ћу оздравити. Само вас молим да при смрти мојој скинете с мене проклетство које сте на мене бацили, да ми опростите преступе, да ме благословите и да се молити Богу за моју душу.“ Сви присутни беху јако ожалошћени, а цар дубоко

потресен. Он му даде благослов, опрости му преступе и погнутом главом оде од њега. — Пред вече болест појача. Алексије мољаше да говори још једном са оцем. Петар се једва реши да то учини; но још у путу доби вест да је Алексије умр'о. Ова напрасна смрт раздражи људе, и они су говорили, да је Петар наредио да га тајно убију. Једни су говорили да је удављен, други да је отрован, а трећи да му је глава осечена. То је било 1718 године.

После овога закључен је мир са Шведима, јер је Карло XII био умр'о. Петар је узео титулу цара свих Руса, назват је отац отаџбине и добио надимак „*Велики*“. Он је ово све потпуно заслужио. Од тога времена Петар је већ почео слабити од силног на-

презања! Но он се још неко време држао. На послетку наступи озбиљна болест. Његов свештеник тешио га је у болести опомињући га на муке Христове. Он рече са свим е ведрим лицем: „Јест, то је једино, што моју жеђ гаси; једино што ме крепи!“ Верна Катарина није га ни тренутка остављала. Пред своју смрт он јој рече, да сви великаши желе да она прими круну. Она се промисли и рече: „Ја примам круну, али само за то, да је сачувам Петру II, Алексијевом сину, до онога часа кад небу буде по вољи, да ме прими.“ На скоро по том Петар издану у Катарининим рукама. Она паде на колена и мољаше се Богу: „Господе, отвори твој рај и прими ову лену душу к себи!“ Он умре 25. Јанура 1725. године.

(Наставиће се)

ДУХ НАСТАВЕ И ВАСПИТАЊА у Србији

од год. 1870. до 1882.

По извештајима изасланичким и другим изворима

Написао

Ј. Миодраговић

ПРОФЕСОР

(Наставак)

То су сви извештаји, и то одговарају на ово питање, коме смо ми напред придали толико важности.

Па шта видимо из свега овога.

Један вели, бавили су се чешће „питањима методике“, а ништа се поименце не помиње. Други вели просто и отворено, савет се није бавио никаким питањем. Трећи вели, да су се разговарали о подели првога разреда и о идеју ђака певача на пратње и парастосе, а о настави не налазимо ништа. Четврти каже, „пошто је савет сва наставна питања претресао у Јуну прошле године“, то се преко године разговарао само о Гановљевој Физичи. Пети вели, да се савет само „бавио питањем о предавању опште историје“. Шести вели, да се преко године није водио никаки до-

говор, но остављено за свршетак, а „по свршетку“ не видимо ништа. Седми се бринули о унапређењу просвете у опште и о унапређењу наставе у заводу њном, и у првој бризи видимо жељу за „сталне и до ситница изведене програме“, а у другој једну „беседу“ и „оснивање научне библиотеке при заводу“. Још се овде каже, да су се наставници „сагласили“, да походе предавања један другом, но не види се да су то и чинили. Осми вели, да се нису „званично“ бавили никаким питањем, а „онако“ су се међу собом обавештавали, но то су „познатије ствари и од мање вредности“, па „не налази за потребно, да и на то даје одговор“. Девети се разговарали о „двомесечним писменим испитима“, о предлогу „општинском представништву о

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unilj.rs

могућности скорог подизања више женске школе⁴, и „у истој седници г. М. В. дао израза мисли, да би... ваљало општинском представништву нагласити потребу и корист подизања више гимназије у овој вароши“. Десети сасвим то питање прескочио.

Видимо дакле, да је разговор вођен врло ретко. Видимо да где је вођен, он је вођен о врло обичним, ситуацијим локалним питањима. Видимо да је и то било већином узгред, каком другом приликом. Видимо најпосле неколико места, на којима савршено никаки договор није вођен.

Колико је то по себи важна ствар, и колико она много казује за наш просветни живот у Србији, опет је она за нас у овој прилици споредна. За нас је главно тек оно, што ми из овога сада даље можемо извести. А шта је то?

У првобитном свом стању људи су потпуно одвојени један од другога. Сваки ради за себе. Они немају ни речи да се споразумевају. Што развитак људски даље иде, то се све више развија дружба међу њима и језик њин. И баш та дружба и врши развитак интелектуални и језични. Што више и многостручније дружбе, то више и развитка и умног и говорног. И већ у оном стању, где из дивљаштва и савршеног растура видимо развијен породички живот, ми видимо да не чини сваки што год хоће, но што *један*, најстарији, рекне. Доцније видимо, да и тај један, отац, домаћин, итд. у задрузи не командује сасвим по својој вољи, већ се са својима разговара и *договара*, па чине оно, на што се договоре. И у данашњем и најзабатаљенијем селу, и најпримитивнијој ујерици, нећете наћи скоро ниједнога старешину кућнога, који се барем у недељи или у месецу дана један пут не састане са свом својом породицом, свима укућанима, свом чељади, те да се с њима не поразговара о свему, и не договори шта и како да раде у напредак. И наш је народ дивно то окарактерисао у пословици својој: „Договор кућу држи“. То исто прелази после и на друштво, на државу и народ, на заједничке, општинске послове. Њих врше прво појединци, како ко зна. За тим их врше по команди једнога, како он заповеди. За тим се тај један с њима договара, па како они сви нареде. И што даље друштво напредује,

што се оно више развија, то видимо, да све мање *појединци* чине нешто, већ више њих, друштво, *договор*. Најпосле дође ступањ, где човек и неће да чини нешто сам, по својој вољи, већ у друштву. Све с друштвом и у друштву. А ево зашто. Ако је паметнији од осталих, он иде да то каже и другима; да користи и другоме; да користи општој ствари какој, а преко ње и друштву. Неће сам, те да буди у себи сујету а у других завист, већ дели с другима, да се сви поносе тим. Не приписује себи некаке „заслуге“, нити воли комплименте и хвале, за то, што зна, да то што има и што вреди није строго узевши „његово“, већ стицај друштвених прилика и природних закона, који су начинили то што он зове „ја“ и што други зову „он“. Сујета му је непријатна и брише је, ако му је детињство развило. Ако је слабији и неразвијенији, он ту слабост не крије, јер он није за њу, строго узевши, крив; она се развила у њему сама, из свих оних прилика и неприлика, с којима се родио и кроз које је његов живот ишао и прошао. За то ће сада, кад је дозрео већ да то појми и види, гледати, да те прилике мења и регулише тако, како ће му нестајати те слабости, а развијати оне стране, које су за њега и друштво корисније и боље. И тога се неће нимало „женирати“. И где тако сви појединци раде, ту ће без сумње и њина заједница, друштво, отићи далеко. Јер сваки појединац увек профитира нешто, а цела друштвена ствар, о којој се договарају, увек изиђе савршенија, него што би од несавршених појединаца. Појединци су се претворили у друштво, јединице у целину, поједине ћелице у оргавизам, који с њима и које у њему могу живети, спољним силама противстајати и унутарње се развијати. Тако се велики закон развитка индивидуалног претвори у велики закон развитка социјалног. Спенсер је рекао: ако хоћете да измерите човека колико је умно тежак, то ћете учинити по мери апстракција што их има у његовом говору. Ми бисмо овде рекли: ако хоћете да измерите један народ на ком је ступњу културном, и социјалном, то ћете најбоље учинити по мери, у којој је у њега развијена друштвеност, заједница, договор. У целини ћете увек видети појединце, каки су; по појединцима увек ћете знати кака је и целина њихова.

Сад с овим гледиштем промеримо онај резултат, који нађосмо о договарањима саветским по нашим средњим школама. Сетимо се још, да је то просвета, од које се и друге струке и остале гране нашега живота друштвенога започињу. Онда зар нам није јасно, да је прво наш друштвени живот још врло мало развијен, и друго зар не видимо из тога још, да је *и у настави, владала највећа индивидуална разноврсност?* А зар из тога не излази, да је било и неумесности и противности и погрешака, много више, него што би их било, да је колегијални живот и договор јаче развијен међу онима, који су је вршили? — — —

Видимо дакле из свега овога за карактеристику наставну и васпитну у средњим школама ово: да је у настави и васпитању владала највећа индивидуална разноврсност, у којој је могло бити много противности и много неупутности.

Ето то нам казују одговори на треће питање: је ли се савет занимао каквим питањем преко године, и којим? Казали су нам да у нас нема договарања, него да радимо како ко зна, и да би, кад би се то и даље продужило, и даље остао застој у нашем умном и социјалном напредовању¹⁾. Застој само, ако

¹⁾ У школи у којој сам ја пре био, ми смо били завели, да се једнога дана сваке недеље сви скупили и разговарамо о нашој школи и нашим ђацима, и управо о свему. Свакога четвртка сви смо тачно долазили на те састанке, и они су нам били врло мили. Да би ствари боље купили и на састанцима их решавали, и да би још боље одмах у дело изводили оно што решимо, ми смо из своје средине бирали по једнога, који ће целе недеље нарочито да *пази* на све око школе и деце и што год он смисли, пронађе и донесе, о томе ми после разговарамо. Друге недеље буде други, па трећи, итд. На састанцима нисмо решавали само оно, што «дежурни» донесе, већ све, што год ко изнесе. И увек смо имали о чему, и увек би имали материјала и за много чешће састанке. Све што смо с ким што имали, одатле нам је потицало као заједничко. О томе смо увек водили и бележник, о свему тачно и њему смо прилагали копију онога, што смо коме писали. Бележили смо или редом, или сваког састанка кога од нас умодимо. Нико нас на то није натерао, никако званично наређење није постојало о томе, него смо ми сасвим сами то уредили, према оним потребама, које смо опажали у нашој школи. Разуме се и по себи, да је поред тих месних потреба долазило толико општих ствари с којима оне стоје у свези, да бисмо те договоре

претпоставимо, да све остале прилике спољне остају исте. Али пошто се оне живо мењају, пошто физика социјална у велико ради, то неби био само застој, већ *назад*.

Долази нам четврто питање, и оно нас већ уводи у наставу саму и поједине предмете. Оно гласи: „Да ли су се ученици жалили на тешкоћу ког предмета; зашто се ти предмети сматрају за тешке и чиме би се то отклонити могло? Те по томе, који се предмет сматра за најлакши и по чему?“

Као што се види, ово је питање врло важно и дубоко, и одговори, које добијемо на њега, надамо се да ће нам казати много. Из њих ћемо видети, колико, праве психолошке и философске или педагошке, и у опште, *научне*, темељитости и дубине има у нашим средњим школама. Јер да се одговори правилно на ова питања, одиста треба свега тога. Ајдмо дакле да видимо.

Известилац лесковачке ниже гимназије нашао је за zgodно, да и ово питање прескочи²⁾. Управник ниже гимназије пожаревачке вели: „У више поменутом протоколу рада професорског савета под А.) савет је исказао своје мишљење о тешкоћи предмета у нижој гимназији, а о узроцима те тешкоће поједини су наставници казали, у својим засебним извештајима под Б.) свој суд и пут како да се оне отклоне. (Ми све ове извештаје немамо, и жао нам је што их немамо. А чудно нам пада, да савет исказује „мишљење о тешкоћама предмета у нижој гимназији“, а поједини наставници о узроцима њиним и „како да се оне отклоне“. Даље управник вели): Ја имам овоме још то да додам, како држим,

могли назвати општима. Свака стварчица, која је у нашој школи, носи на себи разлог општи: узрок и последицу, и расправљање њино, било је чисто расправљање појединих питања научно. Да нас је неко на то натерао, ми ни с пола воље не би то вршили, као што смо овако по својој иницијативи. Сутра да изиђе овака наредба, да обавезе све, ја јој се нимало не бих радовао. Али тим пре иницијатива појединих колегија, појединих радника просветних, ваља јаче да се јави, и да оваке, по мом мишљењу, красне обичаје уводи. Ја их шта више претпостављам и зборовима, где се сусрећу врло разне нарави и разни назори, па се порађа само свађа. Ово је миран разговор и договор, мењање мисли, говор о стварима које видимо, без никакве *ларме*, и *извођење одмах у дело онога, што рекнемо*.

²⁾ Најлакше би било, да је прескочио сва.

да је тешкоћа појединих предмета нешто релативно. Хоћу то да речем: да од оваквог или онаквог распореда једног истог предмета; од наставника самог и његовог умешног или невештог предавања; од озбиљности или олаккости, којом наставник истражује знање својих ученика; од нужних помоћних средстава... — и још од много чега другог зависи, да ће један предмет једне године бити лак, друге тежак. Нема сумње да, кад се сваком предмету да пристojни и непретерани циклус, кад се за сваки предмет даде наставнику у руке добар учебник, и кад уз сваки предмет буде у школи и нужни помоћни материјал: онда за неуспех и тежину предмета остаје у главном наставникова немарност или неумешност. Даље вели: Као најлакши предмет сматра се и то држим свуда — хришћанска наука. Баш ово и поткрепљује у мени мисао, коју сад исказах о тежини и лакоћи предмета. Кад би се хришћанска наука предавала или боље да кажем умела предавати... оном збиљом и важношћу, која доликује томе предмету, онда тај предмет — нарочито катихизис — ни по својим апстрактним појмовима, ни по дубљини мисли и израза не би за децу био лак. (ваљда тежак)? Заступник директора гимназијске реалке књажевачке вели: „Осим, може бити. Историје свештене и катихизиса, нема ни једног предмета, који не би био тежак за ученике, који долазе из основне школе овакве, каква је данас и имају ручне књиге, каква их је већина данас. Факат је, да само голем труд наставника у тумачењу по више пута једне исте ствари и допуњавању празнина и удешавању незгодности у већини ручних књига и доноси успех, колики се у којој школи виђа. У овоме заводу пак, или што поред довољно уложеног труда наставничког нису мислили ни да имају права жалити се на тешкоћу прописаних предмета, нису се ученици жалили на тешкоћу ни једног предмета“. Заступник директора милаповачке гимн. реалке вели; „О тешкоћи предмета имало би се много што шта рећи. За сада нека ми је дозвољено да споменем само оно, што је у истини било. Тако ученици и I и II разреда жалили су се на тешкоћу „науке хришћанске“. На остале предмете, који су куд и камо тежи, нико се пожалио није. Ово је очевидан доказ, да би други предмети ђацима још тежи били, да

није од стране дотичних наставника чињено све могуће и улаган огроман труд, те да деца не падну ови предмети одвећ тешки. За што им је пак „наука хришћанска“ тешка била, о томе ћу бити слободан да проговорим малко ниже, онде, где се питам: „Какав је уплив онажен од науке хришћанске на дух и морал ђака?“ Из овога је очевидно, да се не може казати, који је предмет најлакши...“ Директор чачанске ниже гимназије вели: „Одговор на ову тачку биће изложен посебице где буду наставници пространије извештаје о својим предметима дали“. (Тамо ћемо наћи, да ни на једно ово питање није дат тачан одговор). Директор ваљевске ниже гимназије вели: „Ученици се нису жалили на тегобу једног или другог предмета, али су се жалили на многобројност предмета и на сувишна диктирања, и то једино ученици IV разреда. Да су пак ове жалбе основане, савет професорски и сам признаје изјављујући своје мишљење, да би било крајње време да се нагомиланости предмета и сувишном диктирању једном крај учини. — И једно и друго да се постигне савет професорски мисли: да би хемију као самосталан предмет ваљало са свим избацити, па њено изучавање спојити са изучавањем физике и минералогije, као што о томе и сам закон о устројству гимназија гласи. Савету професорском познато је, да су у свакој физици изложени и основи хемије, у колико је то за разумевање физичних појава потребно, а то је знање хемије за ученике нижих гимназија довољно. Осим тога је савету професорском и то познато да се и у минералогјама излажу сви они појмови из хемије, који су за распознавање минерала потребни, те отуда мисли, да се избацавањем хемије не само не би ништа изгубило, него би се и добило, јер, спојивши изучавање минералогije са хемијом, ученици би били у стању да поједине минералне феле самостално одређују; са ученицима могла би се предузимати вежбања, која у осталом нису тако скупоцена и не захтевају толико средстава, колико вежбања у анализи хемиској; ученици би тада добили у самосталности, они би били подстакнути на саморадњу, и не би поједине ствари на памет изучавали, као што сада чине, на штету свога развитка, свога здравља, на штету наставе других гим-

назијских предмета. Најпоследње, хемија се као самостална наука ни у страним класичким гимназијама не предаје, па њу не би требало ни у нас у гимназијама као самосталну науку предавати, већ њено изучавање стручним школама оставити, као што то и други свет чини“. Тако исто предлаже се, да би „ваљало предавање космографије свести на најмању меру, и у њој разумети, што закон разумева, чисто математичну географију...“ Исто би тако у физичкој географији ваљало разумети упутство и вежбање у метеоролошким проматрањима, на обичним метеоролошким справама.... „Тако исто ваљало би историју општу из IV разреда са свим укнупити, на изучавање историје у том разреду свести на изучавање историје свога народа“. (Доказује за што то). „Најпоследње, ради олакшице и ученика и наставника, било би крајње време — разлаже савет професорски — да се по израђеним напред програмима школске књиге што пре израде и штампају...“ Само је један наставник одвојио мишљење, „да се хемија не избацује, него да јој се још шири обим да“, и други, „да се Алгебра изостави, а практична Геометрија и општа Историја да у нижој гимназији и даље остану“, и такође да и Хемија остане. Директор крагујевачке гимназије вели: „Ђаци виших разреда жалили су ми се више пута, да им Физика највише посла задаје, и да им је најтежа.... Ово је био узрок, те сам више пута сам, а најпоследње и са саветем овластеног наставника Физике, да ради оно, што сам у трећој тачки казао (т. ј. да изостави). Но, и ако је ово учињено, ђаци нису престали да ми се жале“...¹⁾ Даље још вели, да је Немачком језику сразмерно мало часова дато, те је он „при подласку у скупштину“ уступио један час од свога предмета. „Остале часове моје, вели, узели су наставник Математике и Физике“. Директор шабачке ниже гимназије одговара: „На тешкоће ниједног предмета није било жалаба, а сваки се наставник старао да му предмет буде озбиљан, те да се не може сматрати ни као тежак ни као лак“. Директор ужичке ниже гимназије вели: „Ученици се нису жалили ни на какве тешкоће предмета“. А дирек-

¹⁾ Да ли ово не посведочава оно, што напред рекосмо о овоме предмету говорећи о Гановој Физичкој?...

тор јагодинске ниже гимназије каже: „Осим *Zemljopisa* нису се ученици жалили ни на какав други предмет. При том деца и не смеду да се жале из бојажљивости да не буду кажњена. Али се тешкоћа предмета не сме мерити по жалбама дечијим. Обрнуто, деца су сматрала рачуницу и српски језик за најлакше предмете, и ако се зна, да наука о српском језику на данашњем ступњу њенога развитка и рачуница не могу се никако узети за најлакше наставне предмете“.

То су сви извештаји и сви одговори на постављено питање. Па шта видимо из овога?

Видимо да су одговори врло неједнаки и неодређени. Но ми ћемо опет да их аналишемо и подвргнемо критици, те да видимо шта нам могу казати.

Шта смо добили на прво питање: који је предмет најтежи? — Први не вели ништа. Други вели, само неодређено, да „кад се сваком предмету да пристојни и непретерани циклус“, и „наставнику у руке добар учебник“ и „пужни помоћни материјал“: онда „за неуспех и тежину предмета остаје у главном наставникова немарност и неумешност“. Трећи вели: „Осим, може бити Историје свештене и катихизиса, нема ни једног предмета, који не би био тежак за ученике“. Дакле сви тешки. Четврти вели: „О тешкоћи предмета имало би се много што шта рећи... Ученици и I и II разреда жалили су ми се на тешкоћу „Науке Хришћанске“. На остале предмете, који су куд и камо тежи, нико се пожалио није“. Пети вели: „Одговор на ову тачку биће изложен посебице где буду наставници пространије извештаје о својим предметима дали“, а тамо нема одговора на ово. (Само наставник Српског језика наглашује јаче, да му је тај предмет био тежак, што не значи „најтежи“.) Шести не помиње ни један предмет. Седми вели: „Ганова Физика“. Осми. „На тешкоће ниједног предмета није било жалаба, а сваки се наставник старао да му предмет буде озбиљан, те да се не сматра ни као тежак ни као лак“. Девети: „Ученици се нису жалили ни на какве тешкоће предмета“. Десети: „Осим *Zemljopisa* нису се ученици жалили ни на какав други предмет. Тако дакле, шесторица не помињу ни један предмет. Један вели сви, „осим може бити, Историје свештене и катихизиса“. Један вели,

„Наука Хришћанска“, један „Ганова Физика“, а један Земљопис. А из овога видимо, да већа половина није никако ни одговорила на питање, а од ових, који су помињали поједине предмете, да се ни двојица не слажу у томе: који је предмет најтежи. Из тога видимо да нити је одговорено на питање потпуно с деције стране, то јест, како су деца падали поједини предмети, нити с педагошке, филозофско — психолошке стране, то јест, колико је који предмет по својој природи и по своме месту у настави и обиму тежак.

На други део овога питања: „*зашто* се ти предмети сматрају за тешке“? још мање имамо одговора. Једино за „Науку Хришћанску“ вели се да је за то, што се предаје у самим догмама, и за Физику, „због огромности прописане књиге“.

На трећи део овога питања: „који се предмет сматра за најлакши“? нађосмо само ово: Један вели: „Као најлакши предмет — и то мислим свуда — сматра се хришћанска

наука“. И други један вели, „Историја свештена и катихизис“. Трећи вели, „сем Хришћанске Науке, сви су други били лаки“. И то је све. На четврти део питања: „Зашто ово“? први не одговарају ништа, а трећи ће дуже и опширно одговорити мало после, кад дођемо на поједине предмете специјално.

Из свега видимо, да је споменуто врло мало и тешких и лаких предмета, и да је још мање узрока наведено и одговорено на питање: зашто? Даље видимо, да је споменуто више „најтежих“, него „најлакших“. Још видимо, да је „Наука Хришћанска и међу најтежим и међу најлакшим, и то: два пут међу најлакшим и један пут међу најтежим.

Сад да прокритикујемо све ово.

Прво је потребно да одредимо: који су предмети лаки а који тешки; који најтежи, а који најлакши.

(Наставиће се)

В А С П И Т А Њ Е К А О Н А У К А

од

Александра Вена

ГЛАВА ОСМА

ИСТОРИЈА

(Наставак)

Ако узмемо историју у њеном највишем или последњем облику, онда је прелаз од Географије на таку историју са свим лак. Али историја, као наставни предмет добија различне облике. Први прелаз на њу образују оне приче, које изгледају да су неизоставно нужне за интерес у првој настави у читању, по што су оне готово једино средство, да се пажња код деце пробуди. И у самој ствари, непрестаним изношењем таких прича учитељ на послетку дође и на онај спојни члан историје — биографије — који води у праву Историју.

Историја се не може потпуно разумети у њеном потпуном значају без многог претходног знања и извесног светског искуства.

А кад се већ ово има, онда учитељ није више потребан. Стара и модерна велика историјска дела образују, по нашем сопственом избору, приватну лектуру наших зрелијих година.

Најраније поуке општега значаја, које стоје у свези са Историјом, то су поуке о човечијој природи, о владању, ђраду и мотивима људским. Овака предавања могу бити врло проста и са свим лако разумљива, као што је, на пример, оно у коме се износи саможивост или побожност или у којима се показују човечије страсти у њиховим различним другим облицима. Кад такве страсти покрећу једну народност или једну већу људску заједницу, онда су и оне историјска

факта. Међу тим добро је, да се старији ученици тачно упознаду с природом друштва као једном заједницом људи, који на једном одређеном територију, ради својих узајамних интереса и своје сигурности, заједнички станују под управом једне највише власти. Из све суштине (битне особине) друштва произлази закон или социјална послушност, која сачињава један велики део моралности, и која је тип целокупног морала. Историја износи различне облике владавине и различне врсте закона и у своме описном (у облику прича) делу саопштава нам извешћа о више или мање жестоким колебањима и променама у односима између поданика и оних, који владају над њима. Изношењем таквих примера Историја постаје како једно средство за политичко образовање тако и за морално васпитање.

Одабрана предавања из Историје у очигледној настави могу бити овака: Политички и социјални живот примитивних народа, при чему ће се почети, на пример, с планинским становницима (горштакима) у Индији, па одатле се може постепено прећи и на наш данашњи устав т. ј. на политичке социјалне и економске односе у нашем друштву. Једно нарочито предавање може објаснити револуцију у њеном двојаком облику, као партикуларну и општу или у упоређивању. Нека од последњих револуција, на пример, Француска, послужиће као предмет за предавање у партикуларном или конкретном, а један преглед различних револуција, које су једна с другом поређене треба да дође уз оно прво као нарочито вежбање за оно, што је опште код различних револуција.

Историја се предаје по две методе наизменце, које се узајамно допуњују — прва је свестрано (опширно) скицирање опште, а друга детаљно извођење одабраних одељака. Универзалну Историју даје Хронологија, која износи прве вести историске, и тиме и прве вести о великим светским дога-

ђајима. О модерној европској, а још више о нашој сопственој Историји, може се изнети једна опширнија слика. Извесне епохе на пример, преломи или обртне тачке у нашој сопственој Историји, треба да се опишу до најмањих ситуација. Најнезгодније су и најгоре оне компилације, које нити су толико опширне, да би могле дати један општи преглед опште Историје, нити су довољно, тачне, да би могле јасно изнети историјске снаге, које дејствују.

Стара је Историја досад увек била сподобљена с класичким студијама, и због тога је тек доцније почињата да се предаје, и све што се из ње учило у првим почетцима наставе ограничавало се највише на одабране епизоде.

Изгледа, да настава у правој историји не може ни да има неку своју сопствену методу. Судећи по различности назора, који о овоме питању владају, рекло би се, да је свака метода за историју применљива. Заблуда ова оснива се на томе, што се при томе са свим мало у обзир узима положај учитеља. Кад овај Историју предаје, то он не чини на првом месту ради саме Историје, него је узима као средство, које ће га на другим областима потпомоћи. На тај начин Историја дели судбину многих других духовних производа, међу које долази и сама Библија. Она се просто употребљава као средство за учење шчитавања и читања. Она служи као основа за многа прва предавања о правди и неправди, о добром и рђавом. Она служи за ону цел, коју јој је Гете дао: да улива одушевљење, што се може свакојако протумачити и под чим се могу разумети страсти у опште. Али у свему овоме нема ничега, што би се могло узети као чисто историјска ствар, као једна функција од историјских композиција. И по томе, и методичка правила за овака вежбања, удешавају се према другим — а не историјским — обзирима и односима.

Права Историја почиње с представом једне или више народности, и с тога је за њу потребно извесно претходно знање о склопу политичкога друштва. Као што је већ напоменуто, ово мора бити предмет нарочитих предавања, која ће у толико бити лакша, у колико је ученик више упознат с Географијом, од које заршна тачка, а то је политичка георафија, служи као врата кроз која се улази у Историју. Кад већ знамо шта је један народ, онда у томе имамо и потребну припрему за разматрање његових покрета, његових промена и његовог развитка; а ово треба Историја да изнесе. Ако се хоће да од саопштавања појединих догађаја буде неке користи, онда се морају најпре знати и разумети карактеристичне особине извесног народа, на које се ти догађаји односе, и то ће послужити као основа за прво. А ти догађаји расветлиће онда и особине народне још боље, исто онако као што је то случај у узајамним односима који владају између организма и функције у Биологији.

Да би се настава Историје у овоме духу руководила, требало би да је учитељ много тачније упознат с науком о политици, него што он обично јесте. До ове висине у изучавању Историје ученици могу доћи само лаганим и постепеним напредовањем, и са свим је учитељу остављено, које ће врсте објашњења он у различним стадијама наставе у овом предмету износити, или у коме ће он стадијуму у опште узети Историју на овим основама и у оваком схваћању, како је овде изнето. Кад оставимо на страну она прва предавања, у којима се историјска настава узима као средство за друге цели, онда имамо као средњи (ступањ) стадијум те наставе оживљену Хронологију или поступни ред великих најважнијих светских догађаја, с њиховим податцима. И ово је темељ, на коме се све остало знање наставља. Учитељ се лако може ослободити су-

вопарног набрајања голих факата, па поред спомињања династије, развијања и пропадања појединих народа и других делова и ствари, узети и друге околности, које су ишле у свези са важнијим догађајима, и тако оживети целу наставу. Четири монархије старог века, пропаст римскога царства, развитак модерних народа, крсташки ратови, заузимање Цариграда, тридесето-годишњи рат, ратови француске револуције, напредак европске колонизације -- сви ти догађаји треба да су поређани по времену, те тако да сачињавају једну хронологију. Уз то онда могу доћи још и неколико сасвим општих података о унутрашњим побуздама, које су произвеле овако велике промене. Историјска предавања су по својој природи врло еластична; она се могу делити и удешавати по различним мерилима. О развитку снаге Грчкога царства у староме веку, пропасте његовој и потпадању под Рим, може се изнети један опширан преглед, у коме ће се објаснити разлози и услови овога догађаја, у разумљивом, интересантном и коректном облику, па и ако ће то бити доста скраћено.

Да пак учитељ треба да буде у стању, да своја предавања из Историје овако удешава, и да с голим фактима узима и друге околности великих догађаја, да то уме изнети у кратко и у свези с осталим, да зна једном речи сваком историјском елементу право место дати и умесно га употребити — то је један захтев његове вештине. Он мора бити у стању, да садржину појединих учебника, који су на појединим местима за његову цел сувише опширни, сузи и удеси како ће за његову потребу одговарати; а на другим местима и у другој прилици опет, кад му је у учебнику нешто сувише кратко и неподесно, да то уме додавањем појединости проширити колико му је за извесну цел, коју хоће предавањем да постигне, нужно. Ова операција понавља се како у Географији, тако и у другим областима.

Највиши облик Историје ми налазимо заступљен у великим старим или модерним историјским делима. У овима је организам политичких институција (установа) више или мање потпуно изложен, и историјски су догађаји ту обрађени по највишим начелима, која вреде за узрок и последицу на политичкој области. Ова врста Историје стоји у свези с највишим развојем Социологије или политичке философије времена, па по што је она сувише опширна, те се не може друкчије предавати него у одабраним одељцима, који се упулећу у редовну наставу, то се мора философском делу дати претежнија важност него самом причању. У самој ствари, требало би да се виша настава из Историје у школама и васпитним заводима, ограничи на научну историјску језгру, а причања да служе само као средство за објашњавање принципа. Изводи или компендије (језгра, главна ствар), који су за раније стadiје у предавању Историје подешене, нису подешене и добре за доцнија предавања, јер овде се избор у историјском материјалу мора удешавати тако, како ће стајати у свези с теоријом о политичком узроку и последици. Историјске појединости, које се налазе у свестраним и опширним историјским извешћима о староме Риму, Грчкој, о великим народима, који сачињавају модерни свет — то се доцније приватним читањем постигне, те га није потребно и у школи понављати. Јер понављати овакве ствари и у предавањима, била би права дангуба, и у најбољем случају још би остало кусо и раскомадано. Ако се подела у предавањима и распоређење историјског материјала не оставља слепом случају и безразложној самовољи, онда мора служити као меродавно гледиште, по коме треба историјска настава да се удешава, закон историјскога каузалитета, који ће морати одговарати извесном систему, а који, према садањем стању политичке науке, није ни

мало тешко удесити. Питања која се при вишим испитима предлажу, а стоје у свези с Историјом, показују, да не постоји никака особита тешкоћа, због које не би било могуће да се подеси један систем образовања и у овој области за зрелије стadiје васпитања.

По што је универзална Историја недодатне димензије узела, то је она већ тиме изашла из опсега схватања свију појединости, и не би било ни од какве користи, ако би се хтело да се све те ствари изуче. Према томе, и Историја се мора изучавати по неком извесном принципу избора, као што је то случај и с многим другим предметима при данашњем стању науке, тако између осталих и са: Математиком, Физиком и Биологијом. А да се ово формулише, није тешко. Пре свега ту долази у обзир оно, што је већ споменуто за прве стadiје историјских предавања. За тим долази теорија политичкога друштва, и један преглед најважнијих институција с поређењем. На послетку требало би да се сви принципи у свези разложе, и при томе да се изведу историјске снаге и објасне према појединим одељцима истинске Историје. За ово би било потребно да се узме више од једне периоде историјске, и факта би се морала узимати како из старе тако и из модерне Историје.

Пошто Историја не задаје никаквих особитих тешкоћа за личности од осредњег образовања и искуства, и по што је она, сем тога и иначе једна врста интересантне лектире то следује, да има довољно разлога, због чега на њу не треба много времена трошити у школама или колегијумима. Ако о каквом историјском предмету постоји сумња, или ако тај предмет даје повода да се сумња изазове, онда је боље оставити га на страну, и не предавати о њему.

Дубљим испитивањем модерних догађаја појављује се така разноврсност у назорима

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

о практичкој политици а још више о религији, да се тиме ствара једна сметња за увођење овога предмета у неке школе и колегије. Ова се тешкоћа нарочито осећа у Немачкој, где професори заузимају одређенији положај према таквим питањима; а она се опажа у погледу на српске като-

лике у Ци-п-овом колежу. Историја реформације тешко да може бити потпуна, а да не увреди ни протестанте нити католике. Историја првих столећа хришћанског доба, која би свакога задовољила — таква историја била би за свакога без икакве вредности.

(Наставиће се)

ШКОЛЕ ЗА ОБРАЗОВАЊЕ СЛЕПИХ

(Наставак)

У овој малој броширици Хај нам је изнео са свим верну и целокупну слику његове прве школе за образовање слепих. Из ње ми са свим једно видимо, како он схваћа целокупно образовање слепих, и шта ови, по његовом мишљењу, треба и могу да уче. Он нам ту показује и наставна средства за сваки поједини наставни предмет, па уз то износи, и ако у врло скученим напоменама, како се које наставно средство прави, и у колико оно тачнијем појимању „очигледнијем“ представљању појединих факата из разних наука помаже. Нема сумње, да би он сва ова питања боље и јасније обрадио, да је његовој расправи био задатак само то, да покаже како и шта слепи уче, и како се средства употребљују за њихову наставу. Као што се из целе његове брошире о овоме предмету види, њему је главни задатак био, да у најкраћим цртама покаже, да су слепи са свим способни за образовање, и да могућност и потребу тога докаже, те на тај начин да обавести свет о овој установи, и да одговори на многобројне прекоре и сумњичења односно користи слепачких школа, као и онима, који су подизали свој глас и доказивали, да слепи у опште нису способни за образовање. Али, и поред тога, главни задатак и циљ слепачких школа и целог образовања слепих Хај је са свим јасно обележио у овој расправи. *Школа слепачка*, по његовом мишљењу, *треба прво да да слепом ученику опште образовање*. За то ће слепи упознати се са својом околном, изучити: Земљопис, Историју, Аритметику, Математику, језик и све остале предмете у оном обиму, колико је то потребно за опште образовање. А да би они ово могли постићи, морају се према слепилу и наставна

средства за сваки предмет удесити. *То је само један део од онога, што слепачка школа треба да да својим слепим ученицима, а други је, исто тако важан, стручна сирема, коју такође мора дати сама школа свакоме слепцу. Слепи треба, поред општег образовања, да научи и користан посао, којим ће се у животу занимати и од тога живети. На тај начин слепачка ће школа претворити слепога просјака у ваљаног радника, и корисног члана у друштву, а то ће бити корисно како за саме слепе, који ће постати свеснији развијенији, и који ће се образовањем ослободити пређашњег униженог положаја, тако и за друштво, које ће сад, место пређашњих необразованих и непроизводних чланова, добити свесне и производне чланове.* У овоме је правцу и Хај радио у својој школи. Његови ученици уче поред читања и писања и све остале предмете, који спадају у опште образовање, наравно у оном обиму, у колико је за овако образовање потребно; али сем тога, они уче још и штампарски посао и књиговезачки посао, па онда ужарски занат, и још неке друге, а женске: шивење, плетење, чипкање итд. Поред тога његови слепи ученици уче и музику, али не рад тога, да је они после употребе као једно средство, с којим би се могао просјачки занат терати у непријетнијем облику, него с тога, да би и слепи имали пријатне и лепе забаве, и да би музика послужила као згодно средство за промену и одмор у раду. У осталом и Хај дозвољава да се музика може употребити и као *стручна сирема* за слепе, али не за све, него само за оне, који имају великог талента за њу, те се могу усавршити и бити као добри вештаци. Сем тога Хај сматра, да слепи могу

бити и учитељи, својих другова, а у неколико по његовом мишљењу, слепи могу тај посао отпављати и код окатих, и због тога им се и тај посао може дати као стручна спрема. *Његов први слепи ученик, онај исти младик од 17 година, кога је он исцред цркве као просјака узео и једва приволео да код њега учи* -- доцније је постао учитељ у слепачкој школи код њега.

То је, као што смо из Хајеве расправе о образовању слепих могли видети, главно, што слепачка школа треба да да својим ученицима. И по себи се разуме, да је се за читав век од када постоје слепачке школе, и од кад је Хај ову броширу писао много изменило у настави слепих, као и код окатих. Због тога ћемо и овде наћи многих ситнијих ствари, које данас не би биле у стању да издрже критику; а нарочито ово важи за наставна средства у многим предметима, која су данас много боље усавршена, а и многа нова изнађена, за која се у оно доба није знало. Ми се у ове појединости нећемо упштати; јер доцније ћемо видети шта и како слепи уче у данашње доба, као и то каква је и колика је њихова интелектуална и стручна спрема, коју им школа даје сада, и какви се резултати постижу образовањем слепих у опште; и онда ће се лако приметити разлика између прве слепачке школе прошлога века и данашње. Али још овде треба да знамо, да ће нас при сравњавању прве и данашње слепачке школе, много више изненадити и задивити свестраност и дубина погледа, с каквом је Хај ову установу схватио, него напредак стогодишњег рада његових последника на овоме пољу. Јер, кад не узмемо у обзир веће савршенство и већу обилатост наставних средстава у данашњој слепачкој школи и неке ситније педагошке омашке које код Хаја видимо — као што је на пр, коју Хај као „човек свога времена“ чини полажући тако много на само читање код слепих и падајући се, да ће оно бити једно од најмоћнијих средстава за образовање слепих и за изучавање свију предмета — онда она разлика између првог и данашњег образовања слепих не личи много на 190 година, или бар не изненађује нас ни у ком погледу.

Не треба ни спомињати, да је Хај овом својом расправом много припомогао, да свет

добије тачнију и вернију слику слепачких школа, и да се боље обавести о раду и цели те установе, о којој се пре није ништа знало, те нико није могао ни знати шта могу да уче слепи и какве користи они могу да имају од све те њихове науке. Истина, ни ова расправа, па ни многи јавни испити које је Хај чинио са својим слепим ученицима, нису били у стању да свакога придобију за слепачке школе, и да свакога увере о њиној користи и потреби како за друштво тако и за слепе, Али ипак, број тих необавештених противника био је сваким даном све незнатнији и мањи, а напротив број ревносних поборника за слепачке школе и образовање слепих све већи. Важност ове установе сваком је даном расла, и идеја о образовању слепих све се више и даље ширила кроз све друштвене слојеве. Јер у колико је Хај даље ишао и напредовао у настави са својим слепим ученицима у толико је могао и све веће резултате слепачког образовања да изнесе и покаже публици. На тај начин, он је једино успесима, које је постигао образовањем слепих, придобивао многе добротворе, који су му свима средствима помагали, да своју школу одржи и да продужи школовање слепих. И због тога је, као што смо напоменули, и било могуће Хају, да све трошкове подмирује, како за издржавање својих ученика, тако и за наставу све до онога времена, док није та установа ухватила корена, и док на послетку та идеја није прожмала све слојеве у друштву тако да је ово признало за своју моралну дужност да се стара о образовању слепих, и примило на себе даље старање о Хајевој школи и у опште бригу о слепима.

Већ смо казали, да је решењем народне скупштине, 1771 године, Хајева школа прешла у државне руке. Сад је Хај и даље остао директор те школе, а држава се старала како о издржавању слепих ученика, тако и о потребном персоналу за наставу, занате и послугу. Како директор, тако и остали персонал добивали су плату од државе, и у опште држава је цео трошак те школе подмиривала. Тим је учињен велики напредак за образовање слепих; јер до сад је оно било као приватна ствар појединих добротвора, који су из сажаљења хтели да помогну слепима и да их образовањем истргну из незнања и

просјачког живота. Међу тим, сад је то при-
знао као дужност целога друштва. И сад су
били сви услови испуњени за даљи успешан
рад у слепачкој школи. Али тадашњи бурни
политички живот у француској, и непрестани
метеж за време револуције, спречили су и
ову установу у њеном даљем напредовању.
Одмах, по што је слепачка школа прешла у
државне руке, те исте године, учини се једна
погрешка, која се може објаснити само он-
дашњим друштвеним приликама у Француској,
а која је врло јако смета даљем успевању
и развијању слепачких школа. Школа за
глуво-неме већ је раније постојала у Паризу
и сад се обе те школе споје у једно, и тако
су сада живели заједно слепи и глуво-неми.
Овако уједињене остале су ове школе до 1795
године, кад су се, по једној наредби тадашње
владе, опет раздвојиле. Заједнички живот
слепих и глуво-немих није био од користи
ни за једне ни за друге, јер оно, што је при-
рода раздвојила није био никако лак посао
опет довести у свезу, и омогућити саобраћај
између њих. Али сем тога, и она мешавина
управе оба та завода јако је ометала пра-
вилан рад и код слепих и код глуво-немих.
Нешто због тога, а нешто и због ондашњих
политичких метежа, који су били апсорбовали
сву пажњу и најозбиљнијих радника, нису се
никака озбиљна и нарочита посматрања чи-
нила у овој мешавини „непотпуних људи“,
нити је ко год имао времена да окуша кака
средства, помоћу којих би се ове две класе
четворо-чулих доведе у додир и споразум.
Али ипак је се показало да су они у стању
да се за кратко време један с другим спо-
разумеју и разговарају. С почетка су писали
као што обично пишу (испунч. словима), а
њихови глуво-неми другови читали очима.
Глуво-нем опет, кад је хтео што год да каже
своме слепом другару, он га само узме за
руку па његовим (слепогам) прстима пише по
столу или другој површини. Али сем тога, с
временом су и слепи научили и неке знаке
којима се глуво неми служе за исказивање
својих мисли, па су и то могли по кад кад да
употребе за споразум са глуво-немима.

У исто време, по што се одвоји школа за
слепе од оне за глуво-неме (1795) изађе на-
редба, да се од сад прима већи број слепих
у њихову школу, и тако нарасте број слепих

ученика на 86. А сем тога, законом се на-
реди, да се по целој Француској подижу таке
школе, како би се у њима могли сви слепи
образовати. Али услед револуције и непре-
станог политичког трвења и борбе у Фран-
цуској, овај закон није могао бити остварен
у потпуној целости. И због тога је само један
врло мали број слепих могао добити образо-
вање; а они остали морали су и даље као про-
сјаци остати и живети исто онако, као и пре,
кад није било никакво слепачке школе на свету.

Па и напредак оне париске слепачке школе
јако је сметан непрестаним унутрашњим бор-
бама у Француској. Истина и највећи рево-
лucionари, па сам Робеспјер, потпомагали
су ову установу, и нису дозволили да она про-
падне ни у времену, кад је у Француској
владао највеће државно растројство, и кад
је била сва снага и рад концентрисан на
политичку борбу. И ако, наравно, у овом вре-
мену није могло бити довољно услова за даље
усавршавање и напредак ове школе, опет је
се тогло бар одржати оно, што је у мирнијем
времену створено, само да је она непрестано
остала као засебна установа под Хајевом у-
правом, као што је била испочетка, и по што
се одвојила од школе за глуво-неме. Али тога
није било.

Године 1801. састави се слепачка школа са
оним заводом за издржавање слепих *Quinze-
Vingts*, о коме смо раније говорили, и који
је још у XIII веку засновао француски краљ
Лудвик IX. У овом заводу били су само од-
расли слепи, који су овде имали издржавање
као у сваком асилу, и ништа више. Код тих
није било никакве наставе нити каквог нароч-
итог образовања. У свези с тим заводом била
је и једна радионица, где су слепи радили.
Главно им је занимање било прерађивање
дувана и израђивање чоје. Управитељ овога
завода био је један свештеник, који нит се
много разумевао у образовању слепих, нити
је познавао средства за наставу, нити је у
опште имао кад год прилике да се бави школ-
ским питањима.

Шта је из ове мешавине могло произаћи,
лако је погодити, а нарочито кад додамо, да
Хаја више није било међу радницима ове
асил-школе. Он је на скоро, по што му је
школа састављена са асилом, разрешен од
своје дотадање дужности и стављен у пен-

зију, а на његово место дошао је сада онај католички свештеник, који је пређе био управитељ самога асида.

Ученици Хајеве школе названи су у асиду „слепи друге класе“, за разлику од одраслих слепаца, који су овде само издржавани, и који нису имали никаква посла са школом, У то баш време било је врло много слепаца у асиду; јер у Наподеновом походу у Египат, тамо је ослепило много војника, који су после у асиду издржавани. Услед тога је сада број слепих у овом мешовитом заводу био на 600 душа, заједно са школским одељењем. Заједнички живот ове две класе слепих није био од користи ни за једне ни за друге. Одрасли слепци, који већином нису знали ни за какво образовање, и који су се, сем тога, јако разликовали од слепих ученика не само по узрасту, него и по навикама и целом животу, морали су штетно утицати на своје нове другове. Они су у многоме давали рђава примера, на које су се млађи слепи „угледали“, те је на тај начин сметан и ослабљаван сваки васпитни утицај који би с друге стране дошао. Уз то се је придружила још једна околност, која је помогла, да се штетан утицај и рђаве последице од те мешавине, још више појачају и осетније буду на ученицима. Сам управитељ тога мешовитог завода није био никакав педагог, нити се је икад у своме животу занимао васпитањем и наставом оватих, а још мање слепих. Па и остали радници у овоме заводу нису ни личили по својој способности на оне наставнике, који су с Хајем у овога школи радили. Управитељ као ни наставници нити су познавали методу, по којој се предају поједини наставни предмети слепима, нити опет наставна средства помоћу којих се то врши. А кад се то не зна, онда је, и по себи се разуме, немогуће бити добар васпитач ни оватих, а још мање слепих. Последице од свега тога могле су се на брзо осетити, и то како на слепим ученицима тако и на одраслим слепцима. Јер, нешто услед рђавог утицаја одраслих слепаца на оне млађе, нешто услед неспособности наставника, који су сад имали да продуже образовање Хајевих ученика а нешто опет услед велике трајавости и лабавости управе завода и стручњачке неспособности самога управитеља тога завода — настава била је сваки даном слабија и рђавија

васпитни утицај неосетнији, а дисциплина лабавија. На овај је начин и оно мало васпитног рада (цело умно образовање ограничено је било на 1 час дневно!), што су га невеште и неспособне снаге вршиле, паралисало се другим околностима, у којима су Хајеви ученици сада у асиду живели. Последица свега тога није ни могла друга бити него занемареност и запуштеност васпитања слепих. Школско је одељење све више губило свој школски карактер и приближавало се асилском животу. И овде се баш нарочито јасно види, како Хајеви последници нису били у стању да увиде ону огромну разлику, која је свакад постојала између образовања и издржавања слепих; јер само тиме може се објаснити зашто се сада школски рад скоро са свим занемарује и зашто се и Хајеви ученици претварају у асилске становнике. Ми смо видели и из оне мале броширице Хајеве, како је он схваћао целу и задатак слепачке школе и образовања слепих. Код њега је *издржавање* слепих било само једно *средство*, а никако *целу*. Он *издржава* слепе само за то, да би их *могао образовати*, и на овај начин спремити их за самосталне људе и корисне грађане. Он даје слепом дечаку стан, одело и храну само за то, да би од слепог просјака могао начинити интелigentног и привредног члана друштва. Међу тим, у асиду се све ово заборавља. Овде се и не појима права *целу*, која треба да се постигне школовањем слепих, и за то се и млађи слепи, које је Хај почео образовати, мало по мало претварају у младе богаље, којима се кора хлеба даје, изгледа само с тога, да је они не би тражили прошњом и скитањем, а образовање се са свим напушта. На тај начин уништена је главна основа, на којој је Хај слепачку школу подигао, а с тим у једно и сваки успех осујећен, који је требало да се постигне образовањем слепих.

Све ово било је само природна последица од оне погрешке, која је учињена састављењем две установе, које ничега сличнога међу собом немају, сем што се у обадвема налазе личности, којима не достаје једно од најважнијих чула. Асид је требало да постане и школа у којој се слепи образују и спремају за доцнији живот ван њега, а и да задржи свој првобитни карактер. Спојити оваке две установе, које са свим различне *целу* имају, и

опет свакој очувати њен први карактер, то би било врло тежак посао и за људе, који су до најмањих ствари упознати са целокупним током образовања слепих, и према томе је са свим природно, да је ово била немогућа ствар за оне, који још нису познавали ни праву целу ни значај слепачких школа. И кад ово последње узмемо у обзир, онда ће нам бити са свим разумљиво, за што је ова мешавина могла штетно да утиче и на оно асидско одељење у коме су одрасли слепи, који су се дотле занимали прерађивањем дувана и израђивањем чохе у радионицама, које су биле у свези са школом. Тада ће нам бити јасно и то, за што је овом мешавином могао пређашњи асил да се претвори у једну установу, којој се није знало крсна имена, у једну установу за слепе, која је изгледала да нема никаква одређена задатка ни цељи.

У оваком положају остала је прва слепачка школа све до 1816 године. Школско је одељење, истина, непрестано постојало и у асиду, али то је била школа само по имену; јер о образовању слепих није се ко ту бринуо, нити је било спремих људи, који би могли тај посао отправљати у оном духу, у коме је Хај подразумевао образовање слепих. Школски је рад, као што је већ поменуто, био са свим занемарен, и о правој слепачкој школи није се могло ни говорити, од онога дана, кад је ова установа састављена са асидом. Да су се штетне последице од онога спајања могле опазити одмах, и да је сваки лако могао увидети, да је овим уништена једна од најхуманитарнијих па и најкориснијих установа прошлога века — то се и по себи разумје. Али, кад узмемо у обзир ондашње политичко стање у Француској и непрестане

борбе и ратове које је ова земља у оно доба водила, онда је са свим разумљиво и јасно за што се дозволило, да слепачка школа западне у оваки положај, као и то за што је ова установа прекинула свој живот све до 1816 године. Као и свуда и свакад, тако и у Француској, кад је наступило мирније време, онда се почела већа пажња обраћати на унутрашњи развитак земље, и на све установе којима се тај развитак помаже. Услед тога су наступили срећнији дани и за слепачку школу, чим су прекинути они дуготрајни ратови. Наредбом Лудвика XVIII слепачка је школа (управо рећи одељење у коме су били млађи слепци) 1816 године одвојена од асила, и смештена у засебну зграду са својом, засебном, управом. Сад се поставе и нове наставне снаге, којима је први задатак био, да изведу ту школу из оне запуштености, у којој је била у асиду, и да продуже образовање слепих у оном духу, како је Хај то радио. Сад је наравно требало по ново многе тешкоће савлађивати, које су још у почетку првог Хајевог рада биле отклоњене, али неумешним радом и запуштеношћу у асиду опет створене. И књиге, и многа наставна средства па и сам дух и карактер ђачки, — све је то било у асиду занемарено и све то требало је по ново стварати. Па и поред тих тешкоћа ова је школа у брзо повратила свој изгубљени значај, и постала у потпуном смислу установа која слепога храни и издржава само за то, да би га могла образовати и тако начинити свесним и корисним чланом друштва. На тај начин је Хај доживео, да се по ново роди она установа, за коју је он, поред великог труда и необичне заузимљивости, још и огромне материјалне жртве поднео.

(Наставиће се)

ИСТОРИЈА СРПСКИХ ШКОЛА У УГАРСКОЈ доба Марије Терезије од 1740—1780.

Пише

Петар Деспиновић

(Наставак)

Малих граматикалних школа било је у то доба на више места. Оне бејаху већином приватни заводи, а за то се према тадашњим

захтевима није тражило много. Општина се постарала да пађе способна човека, који ће пријављену децу моћи настављати у латин-

ском језику, па је с њим склопило уговор, и он је одмах наставу предузео. Концесија власти није била нужна.

Из записника Сомборске црквене општине види се, да је таква латинска школа постојала у Сомбору од 1745—1768 а можда и доцније. У наведеном времену био је онде латински учитељ један фратор из тамошњег францишканског манастира, а после њега је дошао на то звање један лутеран, по имену Павле. Код њих су деца свршавала четири граматикалне класе, па су после у пету одлазила у најближе гимназије, у Сегедин или Печуј.¹⁾ Таквих малих латинских школа било је и по другим већим местима српским.

У исто доба постојале су по местима где су становали епископи, такозване дијецезанске школе, у којима се спремаху клирици. У тим школама држана су предавања из славенске граматике, катихизиса и других верозаконских предмета, а учило се и црквено појање. Таква је школа постојала у Карловцима увек, а биће да је била и у Новом Саду непрекидно. Такву школу налазимо чак у горњо-Карловачкој дијецези, Установио ју је тадашњи владика а доцније митрополит Павле Ненадовић 1744. у Плашком. На њено издржавање морале су општине по могућству прилагати годишњи прилог од 3, 6—8 форинти. Ненадовићев наследник, владика Јакшић забатало је ту школу, али је ипак и даље редовно прикупљао те прилоге школске, због чега је на сабор од 1769. дошла тужба на поменутог владика. Народ је тужио свога владика због тога што из школских приноса његових није никако плаћао учитеље, већ је наставу поверавао свештеницима из места, а често и таквим младићима који су и сами једва умели славенски да читају и пишу²⁾.

Држимо да су и по другим резиденцијама епископским постојале школе за спрему свештеника но једва се може и мислити, да ту тражимо какав заједнички (општи) план. У свакој школи учило се оно што је дотични епископ држао да је довољно за будућег свештеника, а пошто ни епископи нису стајали на истом ступњу образовања, то се у једним школама учило много више, а у

неким се задовољавало и с најмањим знањем. Било је епископа који су се задовољавали врло смерном квалификацијом свештеничких кандидата, тражећи од њих да знају славенски читати и писати, да знају појати у цркви и да им је познат црквени обред. Све то знање прибављали су будући свештеници у основној школи, код бољих учитеља или свештеника, или у манастиру. По Бачкој, Ванату, Срему и у Будимској дијецези налазило се и таквих свештеника, који су били боље образовани, свршивши више школе у Новом Саду и Карловцима, или свршивши гимназију у коме римокатоличком колегијуму или протестантском лицеју. Као врло учени свештеници важили су они, који свршише духовну академију кијевску. Такви су обично били протопопи или протопопски намесници. Народ је увиђао да му свештенство потребује вишег образовања, те је на конгресу од 1769. године тражио, да се за образовање свештенства установе по свим дијецезама клирикалне школе и влада се овој жељи народној одавала одредивши у једном §. првога регуламента илирскога, да се по свима дијецезама такве школе подигну и да се на плату учитеља тих школа издаје годишње по 400 фор. из школскога фонда Карловачког, по пошто приход школског фонда није толики, да се професори свих тих школа отуда плаћати могу, то се обећавала из царске касе помоћ дотле, док се школски фонд толико не умножи, да се из њега могу намиривати сви трошкови тих школа¹⁾. Но крај свега тога што се и на синодима од 1774. и 1776. године много расправљало о подизању и устројству тих по плану удешених клирикалних школа, оне нису ступиле у живот у овом периоду времена. У другом илирском регуламенту од 1777. одређени су конзисторијални испити у 37. §., да контролишу способност свештеничких кандидата. По томе §. имао је сваки онај, који је хтео да се зајакони, да запони не само сведоцбе о својим предходним студијама, но је крај тога имао и да се подвргне испиту конзисторијалном, који је имао да пресуди, је ли дотични кандидат достојан да буде рукоположен²⁾. Овим су се дијецезанима и кон-

¹⁾ Вукићевић Н. В. „Први извештај“. стр. 20.

²⁾ Vaniček geschichte der militärgrenze I. 581.

¹⁾ Др. Милош Рајић, народни фондови. стр. 16.

²⁾ Lucca Politischer Codex, wien 1780., где је у III. књизи у изводу саопштен овај други регуламент

историјама отворила широм врата, да под видом законитости за добре паре у свештенство уведе најгрђи умни пролетаријат.

Обазрећемо се још и на литературу, што беше у том добу намењена овим вишим школама народним. За латински језик изађе 1767. године. Латински буквар од Зарије Орфелина. 8° 47 страна. Штампан је у Млечима. 1767. изађе аритметика од Василија Дамјановића. У Млечима 8° 368 страна. — Исте године изашла је опет Зарије Орфелина. „Почетница латинскога језика са речником“. У Млечима. 8° 448 страна. Рецензија је нашла, да је то прештампано и врло мало измењено издање једне руске књиге.

Славенска граматика учила се из књиге Смотричкога, коју је 1755, Митрополит Ненадовић прештампан. И директор Вујановски написао је 1779. сигурно за кандидате учитељске славенску граматiku, која остаде у рукопису¹⁾. Напоменули смо да је и Рајић, дошавши из Русије и примивши се професорског звања у Карловачкој латинској школи написао за ученике своје неколико ручних књижица, од којих је Шафарик нашао само једну и то је географија под насловом: *кратког рзководство къ познанию земновиднаго крзга, теоретнуческог и практическог, изъ латинскихъ и немскихъ дукторовъ из славенскій азикъ предложеное для обученія юношества слав. сербскаго, в. искълена 1762. отъ тогъ же гимназији професора І. Р.* Рукопис је био у библиотеци манастира малага Ковиља.

У богословским књигама није била толика оскудица. Ту су прештампаване осим катихизиса Могилина и књиге Прокоповићеве, епископа платона и других руских богослова, а осим рукописа дионисијевих, находимо још и других рукописа што су по тадашњим клиричким школама преписиване и учене.

Из овога се лако увиђа добра воља народа српског да дође до својих виших просветних завода, но у zgodном времену не нађе се човек да да онима многима почетцима чвршћу организацију, те се тако дешавало да што је једно покољење, или један човек подигао, то друго покољење поруши, а трећи мора на истом месту да почне опет изнова борећи се са стотинама препрека. У већим

варошима Сомбору, Новом Саду, Бечкереку, Вршцу, где су тада Срби у политичној општини управо господарили, установише се у томе времену фондови за гимназије. Основних фондова скоро је чист новац српског народа, па ипак се данас из тих истих фондова понегде н. пр. у Кикинди и Бечкереку издржавају мађарске гимназије, с тежњом да однароде тамошње Српство. Једино је Сомборска општина благовремено извугла свој део из школскога фонда варошкога, те отуда издржава данашњу вишу девојачку школу своју.

10.

Закључна посматрања.

Описали смо политичке прилике у којима се налазио народ српски у овом периоду времена, изнели смо у кратком нацрту покрет на пољу књижевном, извели смо тежње народа у колико се оне односе на подизање школа и образовање своје омладине, нацртали смо у главном и расположај појединих митрополита и владика према школском образовању, саопштили смо све главније наредбе владе што се односе на подизање школа, представили смо школе какве су биле до 1770 г, па и после званично прописане реорганизације до 1780 године; извели смо покушаје, да и Срби дођу до својих виших школских завода, па нам сад још остаје, да завршимо наша посматрања и да у најкраћим цртама изведемо успех народа у четрдесет-годишњој борби тој.

Да су политичке прилике биле врло тешке то нам најбоље илуструје сеоба толиког народа у Русију и одлука, да се из некојих предела сели опет у ropство турско. Народ српски учествовао је за то време у два седмогодишња рата не само крвљу, но и грдним материјалним жртвама искљупљивао је он она од очева и дедова својих већ и онако скупо стечена права. Крваве жртве што их је за то време подносио, и голема државна давања, нису му додијала, али му је додијало то, што су му се с године у годину крњила његова толико пута највишим потписом осветлана права; до очајања га је доводило то, што му се дирало у најсветије аманете његове: веру, име и језик од мајке наслеђене. Крај тога, Србин је остављао старо огњиште своје, да не буде роб, — а у новој

¹⁾ Шафарик. Ист. срп. књижев. III. ст. 368.

постојбини, коју је крвљу толико пута на-
 топило, ишло се за тим, да га наново заробе.
 Место турске раје, требало је да Србин у
 Угарској постане раја охолог племства ма-
 ђарскога. Народ, до очајања довођен, толико
 је пута устајао, бунећи се против кријумичнога
 покатоличавања против сидимичнога подјар-
 мљивања под штап и наџак спахински. У
 таким приликама културни напредак остаје
 у присенку; то није никако за њ успешна
 доба.

Књижевност као један од најглавнијих
 фактора у културном развићу народа не
 могла ни корака напред. Видели смо е
 је било људи који су и на то поље хтели да
 се баце, но која вајда, кад немаћаху при-
 лике да оно што напишу и у штампну даду.
 Штампарија није Србима никако дозвољена
 а после, што је и штампано, вргнуто је
 било под строги суд цензуре, која је према
 народу српском била немилостива у правом
 смислу те речи, тако, да су писци морали
 ићи изван наследних земаља аустријских,
 када су хтели да мало слободније о ствари
 каквој измену мисли своје. Оскудицом књига
 црквених, смрало се на то да се народ по-
 колеба у вери својих прадедова, па да му
 се силницие натури унија која би га оце-
 пила од остале браће његове; оскудицом школ-
 ских књига, тежило се за тим да се омла-
 дина одроди од своје народности а да јој
 се омили туђинштима, што јој се на сваком
 кораку натуривала. Писати о народу, о ње-
 говој прошлости, о његовим правима, било
 је забрањено; такви списи могли би мрсити
 конце онама, који су од Срба хтели да створе
 нешто сасвим друго.

Крај свега тога, онажамо ми, да народ
 на саборима својима иште од владе боље
 услове за промцање културе у средини сво-
 јој: он тражи слободу, да подиже више и
 маде школе, да подиже у својој средини
 штампарије; да он доноси закључке, да о
 народном трошку шаље даровите младиче у
 иностранство, да се образују, и вратив се у
 средину народа свога, да раде на подизању
 просвете, те да народ не гледа вечито туђим,
 по да једном прогледа својим рођеним очи-
 ма. У овако тешким временима, таке нас по-
 јаве ипак могу да обрадују, јер су оне све-
 док живе и здраве свести породне, која је

за тм тежила; да за будућност своју створи
 боље и успешније услове.

У клиру српском налазимо такође људи
 за напредак свога народа заузетих; па да
 муком пређемо преко неколицине мрачњака
 и себичњака, остаје нам ипак неколицина
 великодостојника црквених, који су покрај
 свих препона, радили за културно унапређење
 народа свога, колико су умели и колико су
 могли. У приликама, у којима су живели,
 како су се васпитавали, морамо им и коју
 заблуду кроз прсте погледати; свакако су
 оставили светао спомен потомству своме, јер
 су, ма и под пепелом, сачували живу уга-
 рицу, што је при ијоле бољим приликама
 могла у пламен да разбукти, да засветли и
 да покаже народу пут који води бољем и
 сретнијем животу. Но сви најплеменитији сме-
 рови народа и његових вођа најблизи су
 на отпор од стране владе и њених органа.
 Пропаганда римска ту је била од велике моћи;
 она је подметала ногу сваком културном по-
 крету народном, јер је мислила да се не зна-
 њем народа најбоље користити може. Што
 је владиних наредба до 1770. године изла-
 зило, ако су се односиле на школе и про-
 свету народну, свуда је ту био прет њен уме-
 шан. Од онога пак времена, када је Јосиф
 други почео мајци својој у управи земаљској
 да помаже, ослабио је нешто уплив њен, али
 је наступила тим већа пресија на понемча-
 вање што се јасно види из свих школских
 наредба што су излазиле од 1770—1780 го-
 дине. Тежња, да се народ српски тргне из
 таме незнања и да пође путем просвете на-
 пред, што се скоро у свакој наредби нагла-
 шава, ишчезавала је испред правих смерова
 владе, којој је пред очима непрестано леб-
 дела друга политичка мисао, којој је настава
 школска требала за дествицу да послужи.
 Колико је дакле влада у томе деценију по-
 дизање српских школа помагала, толико исто
 је и сметала правом успеху рада школског.
 Да народ самостално располаже школама
 својима, то му се никако није дало. Дистрик-
 туални директори, издржавани од самога на-
 рода, нису били самостални, већ су у свему
 зависили од придворне депутације, а пошто
 је ова укнута, од намесничког већа у Бу-
 диму. У Граници није се дало ни толико
 слободе; тамо је све зависило од пуковних

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

управника и официра, који су развитку школа српских чинили најгрђе сметње.

У педесетим годинама још смерало се у владиним круговима, да се за српску омладину подигну државне ниже и више школе. Предлог је потицно од грофа Колера (доцнијега председника илпр. депутације); но пошто је Колер по свој прилици на то смерао, да те школе и семинарије дођу у руке клира римског, то га Бартевштајн одбија као нецелисходан, препоручујући да се у тим школама настава преда у руке православних. Но кад се већ предлог Колеров морао одбацити, онда је и подизање тих школа пало¹⁾.

Има писаца који хоће Србима да пребаце и нису имали воље да се одају на науке. Ово се само по себи побија, Срби су имали и у прошлome веку сразмерно велики број интелигенције, а да су имали својих школа био би тај број још и већи. Зна се да оне Србе који су свршавали науке, нису примали ни у каква звања; они су били искључени из политичке управе и из судства; у школама не могаху добити катедру, јер су све школе биле верозаконске (католичке или протестанске, а своје више школе нису смели да подижу). Шта је дакле остало онима који су свршили науке? Или да иду у чин свештенички, или да постану војници. Међу свештеницима и калуђерима их је било доста научених а исто тако и у војничком сталежу налазимо толико виших штабних официра, који су стекли лепо име у ратној историји аустријској. А да су им допустили у том столећу да подижу своје више школе, нема сумње да би ту било и врских професора и научењака, као што су касније у административној управи и јуриспруденцији многи српски синови показали особити таленат и способност.

Посматрајући културно стање оних народа са којима су Срби жавели, кућа до куће, видећемо, да су их све премашали. Романи у Банату, стајали су у свему иза Срба. То се исто може рећи и за прости народ (чук) хрватски. Срби католичке вере у Славонији, Бачкој и Барањи (Шокци и Буђевици) немаћу скоро никаквих својих школа. У капителима њихових манастира постојало је

до 1770. године неколико школа, као семяништа за римску пропаганду, но маса народа зар је отуда имала какве користи? Док су н. п. под митрополитом Ненадовићем у целом Срему и оном делу Славоније, што спада под архидијезезу у сваком месту подигнуте мале српске школе још 1750—2. године, отвара се у Славонији прва основна католичка школа у Кутијеву 1753. године. Језујите су после тога подигле још неколико таквих школа;¹⁾ али то што је Ненадовић у својој епархији постигао, они никада постигли нису. Па и учитељи српски, нису били лошији од савремених колега својих друге вероисповести. У једној савременој критици аустријских немачких школа, читамо н. п. ово: „већина наших (немачких) школских и кућевних учитеља једва да и сама зна читати и писати, а о правилима граматичким нема ни појма. Они уче децу без метода без икаквих правила као што се обучавају папагаји да говоре, а канарице да певају“²⁾. Без сумње је, да је било и српских таквих учитеља, но чим се нашло људи који су почели показивати бољи начин учења, поврвели су српски учитељи и учитељски кандидати онамо, да се науче ономе што је боље, и Хелферт ставља тадашње српске школе у Банату у ред тадашњих најбољих аустријских школа. А да је влада хтела да послуша глас народа, па да је на захтев његов дозволила му, да слободно подиже своје школе, нема сумње, да би крајем ове периоде било и више народних школа и да би ове биле још боље уређене, но што их је влада у својем плану за нормалне школе у ред довела била.

Но остављајући све незгоде на страну ипак се признати мора, да је у овом периоду времена учињено по школство српско у Угарској врло много, а за највећи добитак сматрати се може то, што се дошло до сталних школских уредаба и што је у директорима постављена власт, која је о школама непрестано бригу водила. —

¹⁾ Bohrer. „Versuch über die slav. Bewohner n. t. d. II. 32.

²⁾ Freue gedankon über österreichische literatur und Einrichtung der normalschule. Frankfurt und Leipzig 1775. стр. 12.

ВАСПИТАЊЕ И ПОЉСКА ПРИВРЕДА

У НАШИМ ОСНОВНИМ ШКОЛАМА

(Свршетак)

Пољски рад носи на себи особити тип. Сељак је чедо природе. Поље и Шума то су два врела која нас поје вечито свежином. Поље се сваке године подмлађује. Оно живи тако рећи својим засебним животом, који у многоме личи на живот дечији. Ни један рад нема већих примена од рада у Пољу и шуми. Нигде не види човек тако очигледно резултате свога рада као у пољу и у шуми. Ма да је рад у пољу тежак, опет он има толико лепота и примамљивости; да прелази с оца на сина и на читаве нараштаје, па и најстарији као и најмлађи члан највеће задруге наћи ће места у том раду.

Поље говори детету необично искреним говором. Шума му казује толике тајне које је оно слушало од својих старих. Свако дрво сваку тицу, сваку животињу срета дете као свога друга и познанка. Поље и шума то је средина у којој се пољорадник креће, а биље и животиње су искрени пријатељи, који се не претварају и који не лажу.

Зар вашем детету можете пожелети што боље до искренности, поштења и честитости? Хоће ли што више законодавац од тога? Зар има бољег друштва од онога што налазимо у пољу и у шуми? А ако друштво у коме се дете креће утиче на васпитање, као што у истини и јесте, тада благо оном детету које буде те среће те одрасте у друштву искрених, честитих и поштених другова. Шире и лепше основе за васпитање тешко ће се наћи.

Није ово првина да се пољу и шуми признаје тако моћан утицај на дете. Велики француски мислилац прошлога века Жан Жак Русо васпитао је свога Емила далеко од људи, у селу, а тако исто своју Софију чувао је од кужнога ваздуха варошкога. Он је то чинио због тога што варошко друштво онога доба беше сувише рђаво. Он је живео у добу препорођаја науке о васпитању, али он је, не бавећи се само васпитањем, ударио основу новој науци о васпитању.

Што није кадра да учини књига и школа то је кадар да учини рад, а међу свима ра-

довима пољски рад. „У зноју лица свога једите хлеб свој.“ Ни један зној није тако весео, тако лак као онај што га сељак с њиве носи кући својој.

Према томе и пољопривредни рад даје нам врло широку основу за васпитање.

Радећи у пољу и у шуми дете ће се из малена навићи да све ствари гледа онакве какве су, неће умети да изврће и дотерује на неприродан калуп никакву ствар. Оно ће бити са свим оно што јесте, биће цео човек.

Хоћете ли примера.

Наша новија историја прича нам необичне приче о људима који су радили ралом, који су за свој позив изабрали будак и мотику. Поред добре мотике и челичнога рала, поред чисте воде и на свежем ваздуху у њих се кристалисао и челичан карактер и чиста љубав наспрам свега што је добро и угледно. Ако хоћете врлина човечанских пре ћете их наћи у колеби по у палати, пре ћете их наћи у пољу и у шуми, но на кадрми.

Нова Србија дала нам је Курсуду Јову из села Цветака у окр. рудничком; Синђелића Стевана из села Грабовца, у окр. Ђупријском, Рајића Танаска, из села Страгара, у окр. крагујевачком; Хајдук Вељка, из села Леновца, у окр. црноречком. Могао бих вам још врло много примера навести. Но што ће то. Сви знамо да је кодо ослобођења Србије вазда повело село, никада варош, да је наш сељак био доиста јунак на мегдану, а патријота на дивану. Нећемо тиме да коремо варош и варошане, али морамо признати да и дан дањи наћи ћемо у селу више пријатељства, више људи, но у варошима. Истина није само једини узрок пољски рад што је сељак онакав, а чуршинлија овакав, али међу многима другим узроцима угледно место заузима баш и само занимање којим се баве људи у селима. Ако би било потребе то би се дало лако доказати.

Као што смо видели пољска привреда није само наставни предмет основне школе,

који треба да својим ученицима непосредно користи, но који треба и да их васпита.

Сваки предмет поред знања треба и да васпитава. Ово вреди у опште за наставне предмете основне школе, па разуме се и за пољску привреду. Могло се само сумњати у то да ли је пољска привреда кадра и да васпитава: неће ли они ученици који у вишој основној школи половину свега свога времена треба да жртвују пољопривредном раду, о-грубити. Могло се још сумњати да није законодавац омашио циљ основне школе, кад је пољској привреди дао онолико места. Све те зебње мислим да немају основе. Пољска привреда као наставни предмет и рад у пољу и у шуми не само да неће нанети никакве штете васпитној страни основне школе, но шта више може бити од користи баш по само васпитање.

Ово што горе у начелу рекох, то има нарочите вредности за наше прилике. У основној школи запада ручни рад добио је већ право грађанства. Тамо су у велико почели радити у основној школи различне лакше послове, као дрворез, калуновање и др. лакше занате. Циљ оваквом распореду лежи у томе што је врховна школска управа вољна да навикне децу из малена ручноме раду и да даје прилике деци за разнолико занимање. Седећи у школској клупи по 6 — 8 сати дневно, деца закржљају, многа већ у то доба погрбе леђа. Да би се дакле очувало дечије здравље и да би им се дала прилика за рад заведено је и занатско вежбање у основним школама. То је била у неко доба и у нас популарна мисао, но она није нашла одзива у законодавству. Тек закон од 1882. допушта ручни рад у основној школи и то у облику пољопривреднога рада. Такав рад користиће ученицима у многоме. Радећи у пољу и у шуми ученици ће не само очувати своје здравље, него ће врло много унапредити своје тело. Они ће бити снажнији и развијенији од својих другова које судба буде осудила на вечиту чамотињу у школским клупама. Поред тога у њих ће бити вазда више добре воље за рад. Навикнути из малена да раде и да виде резултате свога рада, они ће и у доцније доба штовати рад свој. Такви ученици биће не само књигозналци но и ваљани радници — радници који ће умети и хтети да раде, а

они ће и туђ рад поштовати. А зар овој земљи треба што друго до озбиљних и свесних радника? Зар се неће и опште стање одмах на боље окренути кад имаћемо више озбиљних радника, који свој посао добро разумеју, који свој рад воле и њиме се баве не само ради тога тек да што раде, но га раде с вољом и љубави. Ни једна држава и ни једно друштво није пропало с добрих и честитих радника. Ако дакле с овога гледишта погледамо на пољску привреду као наставни предмет основне школе, тек тада знаћемо јој оценити сву важност и одредити место међу осталим предметима.

За нас ће бити пољска привреда корисна у основној школи још и с тога што ће народу дати доказа да школа може и да користи. До сад су милијуни трошени на основну школу и слабо је ко од ње видео непосредне користи. Пољска привреда помоћи ће и у томе одржању и унапређењу основне школе.

Нема дакле сумње да ће пољска привреда благодетно утицати на целокупну наставу и васпитање у основној школи.

Овако као што рекох мора се гледати на ствар с начелнога гледишта.

Али примена? Како ће бити у пракци оно што у теорији нађосмо да је добро?

Све записи од учитеља коме се повери предавање пољске привреде. Залуду ће бити све лепоте природе, залуду ће бити сви идеали који станују у пољу и у шуми, ако нема ко да их деци покаже. Није свако кадар све да види, у опште виђење није лака ствар. Проведите обична човека, који се у сликарству не разуме, кроз најлепшу галерију слика, па ћете се изненадити кад вам он по излазу из галерије каже како је видео лепе слике — шарене, но за њ су биле све слике једнаке. Треба и за виђење вештине и знања. Сваки посао хоће мајстора. Тако је и у пољској привреди. И она хоће мајстора. А како је пољопривредни рад врло разнолик, то и мајстор тога рада треба да је вештак па да може другога научити.

Без поговора мора се признати да се пољска привреда може у основној школи предавати као васпитни предмет. Велим *може да се предаје*. Друго је питање хоће ли се

у нас наћи људи који ће имати воље, који ће умети обрађивати пољску привреду као наставни предмет основне школе.

Краљевина Србија има преко 750 основних школа и преко 900 учитеља. Ја сам био те среће те сам упознао рад многих учитеља наших. Видео сам их у селу и у варошима. Па како их је мало који могу наставу онако да управљају како ће не само унапређивати знање ученичко, но и како ће их васпитати. Још их је мање који за такав рад воље имају. Бојати се да тако не буде и с пољском привредом. А непремено тако ће бити ако она дође у неспремне руке.

Најгоре што се нашој основној школи може десити јесте то, да пољска привреда уђе у школу с каквим богословом или гимназистом. Она ће тада изгледати као трупац у врло фином капугу. То ће бити права наказа за школу, а права несрећа за децу. Ако има пута и начина да се из књиге спреми човек за предавање историје, земљописа и рачуна, занат нема средстава да се из књиге спреми за пољопривредни рад.

Дође ли пољска привреда у неспремне руке тада не само да она неће васпитавати ученике, но ће их одвести на странпутицу, која је много опаснија но што би је могао одвести ма какав други наставни предмет. Место лепота у природи невешта рука показиваће само наопачке користи, место хармоније у развиту свију природних производа видеће неразумно око само „борбу за опстанак“ ? У таквом предавању неће бити оне дубине која је природним наукама у опште потребна, те да нас не прави само смешнима себи а досадним другима. То ће бити само зрнца зејлина која пливају по води, али ту нема онога што је најглавније, нема основе за збиљски рад.

Пустимо ли да пољску привреду уведу у основну школу неспремне и невеште руке, тада ћемо клети не само законодавца, који даде право грађанства том предмету у основној школи, но и онога који је у опште основао пољску привреду као науку. Ако је игде од штете полутајство то је од неогледне штете у ручноме раду.

Пољска привреда престаће да васпитава. То би јој се најзад и опростило. Али пољска привреда спремаће полутане, незадовољнике, људе без правца и компаса који ће блудети по пољу и по шуми, који незадовољни са собом, мрзиће на цео свет. То јој се никад неће моћи да опрости.

С тога је од највећег значаја да се још сада спремају снаге које ће бити кадре да буду учитељи пољске привреде у вишим основним школама. А пошто у вишој основној школи пољска привреда има толико часова да се за тај предмет може поставити нарочити учитељ, то би се лако могле изабрати снаге којима би се дало прилике да се спремају за учитеље пољске привреде у вишим основним школама. Никакве жртве за то нису велике. Сваки такав учитељ стоструко вратиће овој земљи оно што ће она на њега да потроши.

Имаднемо ли спремне и доста веште учитеље, немаднемо ли снаге које ће волети свој позив, које ће душом и срцем ићи за оним за шта су се спремале; имаднемо ли људе који ће разумети природу и који ће своје ученике водити по пољу и у шуму оном стазом која нас диже, а не понижава: тада ће пољска привреда не само користити деци нашој, но ће их начинити људима који ће бити на углед нашој младој Краљевини.

Др. Ник. Ј. ЈЕТРОВИЋ

П Е Д А Г О Ш К Е С Т В А Р И

РЕЧ И СТВАР У НАСТАВИ

(Наставак)

Садржицу тога интересантног и за наставу врло важног чланка ми овде износимо у целисти. Он гласи:

Разум без језика или образовање детинског разума независно од језика.

Једна доста распрострањена предрасуда вели „без језика нема разума“. А кад се повуче она фина разлика између разума и ума, онда се оно тврђење односи на ум. Али баш и у овом ограничењу смислу опет се

не може доказати да „без говора нема никаквог ума“.

Има ли мишљења без речи? Тако гласи питање.

За онога, који је већ одавно заборавио оно време, кад је сам учио да говори, биће тешко или и немогуће да одговори на ово питање. Јер сваки је човек тако свикнут да везује речи за мисли, да му просто никако не иде у главу, да се може мислити и без каквог замисљања речи, и за то не може да призна да је мислио без речи баш и у оном случају, кад случајно примети код себе, да је дошао до неког закључка логичког и без строге везе речи с мислима. У таквом случају речи нису везиване за мисли свуда, па опет зато изашао је читав низ мисли. Раздвајањем самих речи од мисли не стварају се никакве мисли, и с тога се баш ово не може узети као доказ, да човек мисли без речи; јер ово раздвајање бива тек онда, пошто су већ речи биле у свези при мишљењу. Ово не може служити за доказ чак ни у оном случају, кад полет уметничке фантазије и задубљеност каквог метафизичара достигне врхунац, несвесности, и кад каква моментана мисао поремети обичан ток мишљења.

Али дете, које још не уме да говори ништа разуме речи, код кога није каквом дресуром или насилним приморавањем изоначено и извештачено оно природно исказивање свога стања, које, дакле, природним путем развија свој ум *и само учи мислити* — исто онако, као што оно само од себе учи гледати, слушати итд. — такво дете показује пажљивом посматрачу са свим јасно, да оно *логички везује представе тј. мисли* много пре него што је способно да употреби реч као једно човеково средство за споразумевање. Па не само пре тога, много пре него што дете учини прво успешан покушај, да нешто искаже артикулованим речима, па чак много раније него што оно научи да изговори једну једвту реч — оно већ *мисли*, оно доводи своје представе у логичку везу. Мишљење је истина „унутрашњи говор“, али има и један говор без речи.

Најважније доказе за ово ми смо већ раније навели¹⁾, и овде ћемо додати само још неколико других.

¹⁾ На другом месту, Прајер говори о при-

метама звука у првој години после рођења, наводи посматрања над својим дететом у томе времену, и каже између осталог, како дете при крају прве године већ разуме многе ствари, и ако о њима не може ни једне једите речи казати. Тако он вели: „У овоме времену — 319 дан после рођења — долази и један интересантан акустички експеримент, који показује, како је дете велики напредак учинило у интелектуалном свом развоју. Дете удари више пута кашиком о тањир. При томе се случајно деси, те оно једном руком додирну тањир, и одмах наравно звук постаде много слабији. Ова разлика јако је изненадила дете. Оно сад узе кашику у другу руку, па опет поче ударати њоме о тањир држећи другу руку на њему. На тај начин оно је свакад чинило, те је звук, који је произведен ударом кашике постајао слабији. У вече је овај опит опет поновљен.“

Као што се из овога види, дете већ доводи у свезу примљене представе, и функција каузалитета већ јако излази на видик; јер ова функција и изазвала је онај експеримент, да дете проба како ће бити са променом звука кад оно узме кашику у другу руку и удари по тањир, па при том, оном руком, у којој је пре држало кашику, сад додирне тањир. Како то да је сад друкчији, слабији звук: да ли то долази од тањира или од руке? Кад се другом руком додирне, опет исто онако постане звук слабији, као и пре, дакле узрок томе није у једној руци. Тако од прилике морало је дете онај звучни утисак протумачити, и то још у оном времену, кад оно не зна још ни једне једите речи. — У 12-ом месецу дете је било навикнуто, да скоро сваки дан посматра кад се залаже пећ угљеном, и да слуша оно чегртање, које при томе постаје. Кад је детету било 363 дана десило се, те се залагала пећ у споредној соби, а не у оној, где је оно навикнуто да то посматра, и где се је сад налазило. Али оно чегртање јасно се је чуло и у овој соби, где је дете. И сад оно, чувши тај познати звук који постаје бацањем угљена у пећ, управи поглед у оном правцу од куда је тај звук долазио, па кад ништа не примети, оно окрете главу скоро за 180° и посматраше пећ у својој соби, као чисто зачуђено и нитајући (ова је пец била још раније наложена). И у овом се примеру са свим јасно види да дете мисли; код њега се већ врше логичке радње, и то много пре него што може говорити...²⁾

Оваких примера Прајер наводи и из раније, а и из доцнијег живота свога детета. У исто време наводи и посматрања других научевака и свуда долази до горњег закључка: да дете и у погледу звучних утисака и примета примењује логички рад и да оно мисли много раније него што почне говорити, и на послетку, он ту показује како и доцније, кад дете већ научи по мало говорити, опет и у томе времену његове логичке операције много су веће и опширније, него знање језика. Дете дакле *више зна* и у доцнијем времену, кад уме говорити, *него што може да каже речима*. Знање језика не иде упоредо са стварним знањем и ми-

Међу тим, није излишно ако нарочито испитамо још и многа друга посматрања, која се односе на развитак детињег разума без обзира на учење говора; јер овако испитивање биће нам у неку руку као увод у испитивање о томе: како се развија сам говор.

Памћење, каузативно везивање најранијих слика нашег сећања, целисходни и размишљени покрети којима се хоће да умањи наше напрезање — све то добија дете, све се то код њега развија у већој или мањој мери независно од говора. Првобитна природна детиња логика не потребује никаквих речи. Ово ћемо одмах увидети, чим додамо неколико речи, у којима ће се у кратко објаснити како дете долази до оних првих духовних тековина — памћење, каузативно везивање, хотимични покрети — које смо већ споменули.

По времену памћење долази на прво место; оно се најпре развија.

Без памћења не може бити никаквог разума. Сав материјал, који је потребан за развитак разума, добија се једино кроз чула. Тај материјал је састављен из оних примета, која се кроз чула примају. Али примета сама по себи, као један недељив фундаментални делић, као првобитно опажање, које се упливом спољњег света у нама ствара, таква при-

шћењем ни у доцнијој периоди детињег живота. *Стварно знање и у првим годинама човекова развитка претходи језичном знању.*

Овај исти факат Прајер нам износи говорећи о хотимичним (смишљеним) покретима и развтку таквих покрета код детета. Он најпре разлаже како се код детета у првом времену развитка, јављају и развијају: *имауљивни, рефлексни, инстинктивни, имитативни и експресивни покрети*, па онда долази на хотимичне или смишљене покрете, који се после свију напред наведених развијају. А за што? Ево, како вели Прајер: „Пре него што се придруже и мотиви т. ј. побуде онима, чисто физичким, централним импулсима периферијским рефлексним надражајима, надражајима подражавана, инстинкту, осећањима као узроку мишићних покрета — пре него што то буде, морају се најпре не само безбројно пута чинити покушаји и тако добити искуства о оним моторским покретима, него морају како чула тако и разум доста развијени бити...” Међу тим, даље наводи Прајер, дете врши многе хотимичне покрете много раније, него што има и спомена о говору. А то значи чула су и разум у велико развијени, кад још нема од говора ни спомена.

мета *једна* не може никако послужити као предмет ни за какав умни рад. Јер, да би било ма каквог умног рада, да би се омогућила и најпростија операција разума, потребно је да најпре има *више* примета: две разноврсне с неједнаком јачином, или две разноврсне исте јачине, или две примете исте врсте а неједнаке јачине — али тек главно је да мора бити најмање две *различне* примете, па тек онда може почети најнижи ступањ умног рада, а то је *упоређивање*. Али по што примете, које се упоређују, не могу бити све у *исто* време, то значи, да је нужно да се запамти примета, која се пре прими, да би се могла упоредити с оном, која после ње долази; нужно је дакле *сећање*, а то је лично *памћење*, па тек онда може бити говора о првом и најпростијем умном раду, о упоређивању.

Тако ја зовем оно памћење, које се образује помоћу *индивидуалних* утисака (помоћу онога, што се лично примети и искуси) за разлику од *филетичког памћења* или инстинкта, т. ј. за разлику од памћења племенског, које долази од наслеђа трагова од индивидуалног искуства наших предака, а о коме ми овде не говоримо.

Све примете остављају трага у нашем мозгу: слабе остављају и слаб траг, који се лако може другим приметбама избрисати, а јаче дуже трају.

У почетку живота изгледа да се најпре почну памтити утисци укуса (слатко) и мириса (млечни мирис), и да тиме почиње први рад памћења. Па онда долази памћење примета, које се пипањем добију (при сисању). За овим на прво место долази памћење примета кроз око добијених, па тек доцније оних, које се слухом добијају.

Ако се одојче између 3. и 6. месеца после рођења унесе у какву собу, у којој оно није пре било, онда ће се приметити на његовом погледу и изразу лица нека промена, оно је изненађено и чуђи се. Овде оно добија кроз око нове примете, јачина светлости у соби није као она, на коју је дете у својој соби навикло, на једној је страни мрачније, а на другој светлије, а све ове новине изазивају пажњу детињу. Међу тим, кад се дете донесе у своју собу, на њему се неће приметити никаквог изненађења или чуђења; јер овде није

ништа ново за њега, и никакви нови утисци не изазивају његову пажњу. Она *драж новине*, коју сваки нови уплив изазива у његовом духу, већ је изгубљена за предмете детиње околине т. ј. ти су предмети и упливи већ оставили неког трага у детињем духу те се оно *сећа* тих предмета; оно их је, дакле, *запамтило*.

Много пре, него што дете наврши *осми* месец, оно може (само ако је здраво иначе) са свим добро да разликује човечија лица (изглед), и то најпре оно разликује мајку од дадиље, па онда оца, кога не виђа тако често као прво двоје, и на послетку сваког странца од матере, дадиље и оца. Изгледа да су лица човечија прве примете, које дете често са свим јасно кроз очи добија. Чисто изгледа чудновато, кад се узме у обзир за колико раније дете распознаје и посматра човечија лица и изглед, него остале предмете. Човечији изглед и лица, као велики покретљиви предмети, наравно да ће пре заинтересовати него друге ствари, и пре привући пажњу детета на себе. Људски створови су већ по самом свом покретању, и као излазне тачке гласа, који дете чује, са свим различни од осталих објеката детиње околине. „И при овим покретима човек се јавља и као једна састављена целина, а лице, као једна белопрвенкаста површина са оба светла ока, свакад остаје као једно место ове слике, коју је лако опет познати и ономе, који ју је мало пута видео (Хелмхолц).

На овоме је основано оно, што деца раније запамте физиономије, него друге утиске, које кроз око добијају, и што раније упознаду своје најближе сроднике. Девојчица, која не уме још ни мало да говори, с приличним интересом посматра слике у 7-ом месецу, „и при томе показује својим малим прстићем главу на човечијој слици“¹⁾.

Моје дете могло је још у *другом* месецу свога живота да локализује лице и глас своје матере, али то тако звано „сознање“ није ништа друго, него распознавање онога, што се је раније приметило и од чега је остао траг у сећању. А за овако распознавање мора најпре бити способности, да се *слике сећања*

доведе у чврсту везу. Ова фундаментална функција, која је везана за памћење, развија се полагано, јер за њу је потребно да више слика остану у сећању и после да се те слике могу одвојити свака за се, и тако прецизовати.

Између 3. и 6-ог месеца ова је функција код детета већ толико развијена, да оно одмах може да разликује свако страно лице од лица њему познатих, као што су родитељи и дојкиње и чуварице. Ако дете у овом добу види какво страно лице, оно ће се изненадити или и уплашити, па често почне гласно плакати, а међу тим позната лица не изазивају код њега никаквих узбуђења: ни чуђење, ни плашњу. Али, у овом времену деца обично не могу опет да познаду своју чуварку, дојиљу или ма које од познатих лица, које дуже време нису видели. С тога је интересантно, да је једна девојчица у 12-ом месецу после рођења одмах познала своју дојиљу, коју није видела читавих 6 дана, и то, као што мати вели, тако је било дете раздрагано кад је своју дојиљу видело, да је чисто „јецало од радости“. Друго једно дете у 10-ом месецу живота, познало је свога оца, кад га је после четири дана одсуства видело.

У 7-ом месецу моје дете *није* познало своју дојиљу, пошто је ова 4 недеље одсуствовала, и ако се је оно пре тога било са свим привикло на њу. Међу тим друго једно дете од 4 месеца приметило је првог дана у вече, да му је дадиља отишла некуд, и одмах је почело плакати разгледати на све стране по соби не ће ли је где год видети, и свакад је поново почињало вриштати и плакати, кад види да није у соби. Исто дете у 10-ом месецу љутило се кад му се родитељи удаде, и ту љутњу своју обелодањивало тиме, што је било равнодушно, кад их опет види. Пред то дете стављали су по 9 кугала, и од ових није се могла једна узети, а да оно то одмах не примети. У половини друге године ово је дете свакад примећавало кад му се узме који модел животиње, којих је оно имало 10. У 19. и 20-ом месецу после рођења моје дете познало ме је још из даљине, и ако ја неколико дана нисам био код куће, а један пут сам био читаве две недеље одсутан, и за то време оно ме никако није видело, па опет ме је одмах још из далека познало. У 23-ћем месецу дете се јако радовало кад је после

¹⁾ Посматрања која су овде под наводним знаком, није сам Прајер чинио, него је наведене податке од других добио.

скоро три месеца вратило се с родитељима кући и видело своје играчке, па и ако дете у овом времену врло лако заборавља оно што зна. Чешће могао си му узети једну од његових најомиљенијих играчака, и оно ништа не би приметило, да му је то узето, нити је икад ту играчку захтевало. Али кад је дете — у 18-ом месецу — већ било навикнуто да својој матери дода две џепне мараме, које је оно после опет односило на своје место, па му једном матери врати само једну мараму да је метне на одређено место, где је свакад односило иначе по две, оно се опет врати матери и „питајућим“ погледом и тоном гласа хтело је да му се да и друга марама. Ово посматрање, које се и другим ове врсте потврђује, показује нам, да је код детета у половини друге године већ у велико развијено памћење за представе вида и покретања, које стоје у свези, и ако дете у томе добу још не зна све речи, којима се те представе именују и исказују. Но такве вештачке асоцијације потребују непрестаног освежавања (понављања), јер иначе се са свим лако забораве, и сећање на њих изгуби се шта више у детињем добу врло брзо.

У овом погледу доста је чудновато да се у сну може много течније да изговори оно што је кратко време пре спавања научено — на пример, на памет научени стих ви из какве песме — него у будном стању. Једна девојчица од 3 године и 5 месеци није могла без запињања да каже један стих само од 5 врста, који је требало да изговори приликом прославе рођен-дана, али на скоро, пошто је та прослава већ прошла, она једне ноћи у сну изговори целу ту строфу са свим течно, без икакве погрешке и запињања.

Обично се узима, да човек не памти што је до четврте године примио. Међу тим још нема никаквих тачних посматрања о томе питању. Али, извесно је, да за образовање сећања на прво место долази тај факат, да ли искуства, која дете доцније добије, имају нечега сличнога са искуствима, које је оно раније стекло. За многе ствари таква сагласност у искуствима не постоји. На пр. у доцнијем животу нема ничега, што би нас опомињало на ону невичност и немоћ у првом времену живота да главу покрећемо на све стране, или што би нас подсећало на друге

слабости и немоћ у окретању, идењу, седењу, на ону урођену тврдоћу слуха (дете не чује одмах чим се роди. Преводилац) или на неспособност да владамо рукама и да разликујемо своје тело од других предмета и т. д. С тога се ни један човек, па ни дете, не опомиње овога стања. Али овако није са оним нашим духовним тековинама, које ми доцније добијемо. Моје дете још пре навршетка треће године сећало се је са свим добро оног времена, и то као правећи шалу од тога, кад још није могло говорити, кад још није могло тачно артикуловати и кад није било у стању да понови: „Колико је дете?“ „где је јогуница“, и ако му је дојиља то често говорила и понављала. Сад већ дете уме исто да изговори реч „доручковати“, и кад га запитам како је оно раније изговарало ову реч, оно се је одмах могло сетити само кад му се наговести нека од споредних околности, које с тиме стоје у свези, и тачно је одговорило да је раније изговарало *Fritick* место „*Frühstücken*“. Исто је тако и с многим другим изразима. Дете од 3 па и од 4 године још зна и може да се сети многих ствари, које је у другој години знало, и кад би се ко год потрудио па да детету така искуства из ранијег времена чешће понавља и да га на те ствари подсећа, онда би оно и у доцнијим годинама за дуго могло одржати у својој памети искуства и знање из своје друге и треће године. Али по што је такво експериментовање без икакве користи, по што, дакле, нема никакве вајде да дете памти непрестано оне неправилности и слабости из првог времена развјетка, то нико и не освежава сећања детиња на оваке ствари, и због тога се то доцније и заборави, те ни старија деца већ се не сећају онога, што су знала у другој својој години. Таква сећања изгубе се с тога, што се не везују с новим утисцима и представама, које дете доцније добије.

Међу тим, са свим је тешко одредити време, кад дете први пут без какве вештачке помоћи почиње везивати своје представе, које већ има с онима, које добије после неколико недеља или месеци, и ако у томе размаку она раније стечена представа није никако у сећање изазивана. За ово морају се најпре скупити тачна посматрања из детињег живота, од 6-ог до 18-ог месеца, као што су н. пр. ова:

У присуству једног детета, коме је 18 месеци говорили су сродници његови о другом једном детету, које је у то време било далеко у једном селу, али познато са првим дететом, и том приликом су причали како је оно дете, што је на селу, пало и повредило своје колено. На детету се ништа није могло применити да је оно ту причу о своме другу чуло и разумело, јер оно се и даље са свим мирно играше, као и пре тога. После неколико недеља долази оно дете са села у собу к овоме детету, и ово одмах, чим га угледа, притрча своме познанику с речима: „пасти, нога боли“ (*Stiebel* 1865.).

Један други пример износи Г. Линднер (1882): „Мати је направила свом двогодишњем детету једне „саонице“ од поштанске карте, али после неколико часова дете је то са свим поцепало и од „саоница“ није ништа више било; оне су бачене на ђубре. Управо после 4 недеље писмоноша доноси опет једну поштанску карту и даје ју детету, а ово предаје матери својој с речима „*Мама онице*“. То је било у лето, кад, дакле, дете није имало ни чега, што би га на саонице подсетило. Скоро за тим писмоноша доноси писмо у кућу, и дете и онда понавља горње речи, и писмо му је „онице“

Сличне примере, у којима се огледа толика пажња, памћења и интелигенција ја сам и сам посматрао на деци у 3-ћој години, и то где се човек никад не би надао. На детету ништа нећеш приметити да оно пази и памти а оно међу тим слуша свакојаке говоре запамти по коју реч или изреку и после неколико недеља оно се тога сећа и доводи у свезу некад правилну а некад неправилну своја сећања, и из малог броја појединости оно изводи (индуцира) одмах један општи закључак.

Исто је овако, као и овај наведени факат сигуран и један други, који је мање познат или на кога се мање пази, а то је: *да дете још пре него што почне покушавати да говори, већ уме да уопштава* (генерализује), дакле, доводи у свезу своја сећања и тако образује појмове.

Сваком је детету урођена способност да свакојаке чулне утиске, који стоје у свези са *храном*, кад се ови посебице по ново јаве

доводи у међусобну везу или да их свезује с утисцима те врсте, које је оно раније запамтило. Као резултат те асоцијације стварају се после целисходни, подесни покрети за добијање нове хране. У првим месецима ови су покрети са свим прости и лако се могу уочити, за шта сам ја већ више примера раније навео¹⁾. Но доцније такви покрети услед већег развитка оних покрета, помоћу којих дете исказује своје мисли и осећања, и услед већег развитка саме те способности за довођење утисака у везу (асоцирања), постају све разноврснији и сложенији. На пример, моје дете у 16-ом месецу види један ковчежић, из кога је један дан пре тога добило један колач, и оно одмах склопи руке да моли да му се опет колач да, гледајући у тај ковчежић, и ако не знађаше ни једну реч да каже. У 21-ом месецу дете стоји поред мене. Ја отворих орман у коме стоје хаљине, и из џепа мога једног капута (у орману је било више капута) извадох један колач и дадох га детету. Али пошто оно поједе овај колач, оде само право орману и поче тражити по џеповима *истог* капута и други колач. Овде се не може узети, да је дете мислило у неизговореним речима: „колач, узети, орман, капут, џеп, тражити“, јер оно још није ни знало те речи.

Још у 6. ом месецу приметио се један врло интересантан акт *целисходности*, који се не може сматрати ни као случајност каква, нити се може узети да је са свим нехотично извршен, а који би се, међу тим, ако је са свим хотимичан, морао сматрати као доказ, да је у то време код детета врло јако развијен разум за оно, што му служи за храну. Акт тај показује се у овоме. Кад дете после дужег иссања примети да се количина млека све више умањује, онда оно обично стегне дојку, као да хоће тим притиском да истисне млеко из дојке. По себи се разуме, да дете овде још не може увидети ону узрочну зависност потпуно, али опет изгледа бар, да оно дојку свом ручицом с тога притискује, што је један пут можда са свим случајно то учинило, и тада приметило како лакше може да сиса и како више млека долази у уста,

¹⁾ И овде се Прајер позива на наведене примере, којима доказује како се постепено развијају разне врсте покрета код детета, које су већ с поменутог у пређашњој примедби. Преводилац.

па после се тим искуством користи и понавља онај рад.

Међу тим већ у 17-ом месецу дете је показало једним са свим јасним примером да у овом времену уме да доводи у везу и сложене мисли. Један пут оно не моглоше да дохвати своје играчке с полице једног ковчежића, јер бежаху високо, и онда ће оно одмах дохватити једну путничку торбу на коју стаде ногама и дохвати што је хтело. Са свим је немогуће, да се мисли као да је и овде дете мислило у речима, јер оно тих речи није још знало.

Даље, моје дете (у 19-ом и 20-ом месецу) на два начина исказује — и ако још не зна говорити — кад жели да изађе из собе. Оно узме ма какав убрус или ма какво парче платна и донесе мени. Ја му то обесим око врата или превесим преко рамена, и оно се сад увије овим нарчетом платна па се нагне на моја кодена и жалостивим гласом (без речи) исказује своју жељу, и то не престаје никако, докле год ја не отворим врата од споредне собе. А кад то учиним, оно ће одмах бацити свој обмотач, и почеће родосно трчкарати по соби.

Други му је начин овакав: ако осећа потребу телесну која га гони на поље, почеће на махове и јасно да дише кроз нос мрмљајући нешто, а затворивши уста. Тада га изведу из себе. Али ако му се сад не допадне онамо где су га одвели, онда оно почиње исто онако као и пређе, да шмрче на нос и да мрмља. Одведу га одатле, оно више не показује никаква знака да има какву телесну потребу, али је сад врло весело. Овде је било очекивање: мене ће изнети, кад ја почнем гулдити и кроз нос шмркати.

Да ли се може узети да је дете при томе баш хотимично хтело и да *обмане*, или је то била само логичка акција — то не могу одлучно казати. Према целој и ранијем и доцнијем понашању детета, нема никакво разлога да се оно прво узме, док међу тим, са свим против тога говори и та околност, што дете такве мале обешеваклуке покушаваше и при вожењу на колима и то одмах по што смо уседи на кола.

(Наставиће се)

ВЕЛЕШКЕ О ПРОСВЕТИ И ШКОЛАМА

Научни конкурси. — Краљ белгиски одредио је 25.000 динара као награду за најбољи спис о теми: «Како да се популарише географска наука, и који је најбољи метод за њено даље изучавање? Пошто је конкурс био међународни, то је краљ и комисију за досуђивање награде одредио међународну: три научника белгиска, један француски, један руски, један шпански и један енглески. Овај ће научни суд имати да прегледа преко 60 списа, послатих с разних крајева ради награде, које већ, штампане, које у рукопису. -- Женевски универзитет имаће почетком Јануара 1888. да досуди награду од 2.000 динара писцу најбољега састава о теми: «Критички претрес поставке *Оливера Конта*: да се закони природних појава могу примењивати на појаве друштвене». У своме «*Cours de philosophie positive*» (t VI, p. 721.) тврди Конг да човек може законе природне (Закон инерције, равнотеж акције и реакције, координација покрета заједничког с покретима посебним, закон еволуције итд.) управљати на корист друштву, и да ово управљање треба да тежи свеопштој влади морала, у толико бар, колико то може постићи наша несавршена природа. Конкурсом се дакле захтева критички претрес ове теорије. Закон еволуције (развоја) може бити раз-

матран у његовим односима према васпитању, настави, разним облицима и установама политичким, примена тога закона у статистици и организацији, пажећи на године човекове и на друштвену историку стадију земље и народа.

Немачка свеучилишта. — На 20 немачких свеучилишта био је уписан другога течаја 1886. шк. године 28.021 ученик, и то: 1. на берлинском универзитету 4434, 2., на лајпцишком 3060, 3., на минхенском 3035, 4., на халском 1518, 5., на бреславском 1425, 6., на тибингенском 1403, 7., на вирицбуршком 1369, 8., на фрайбуршком 1319, 9., на бонском 1293, 10., на гетингенском 1076, 11., на хајделбершком 1036, 12., на грајфсвалдском 1015, 13., на мајбуришком 929, 14., на ерлангнском 909, 15., на кенигзбершком 871, 16., на штразбуришком 846, 17., на јенском 655, 18. на килском 542, 19., на гисенском 512 и и 20 на росточком 313 ученика. Укупан број ученика последњих година врло је велики: у део 1880. био је 20.988 ученика а сада 28.021, днале 7033 ученика више. Прираштај је особито у богословима и медицинарима.